

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Bakalářská práce

Tereza Skalická

**Význam prarodičovské role v kontextu
rozvodu rodičů**

**The Importance of Grandparents' Role in
the Context of Parental Divorce**

Děkuji své vedoucí práce PhDr. Hedvice Boukalové, Ph.D. za cenné a věcné rady při psaní mé bakalářské práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 3. května 2022

.....

Tereza Skalická

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá působením prarodičů v rodinách procházejících rozchodem rodičů. Literárně přehledová část se zabývá vývojem rozvodovosti v České republice a v Evropské unii, poskytuje možná vysvětlení takové tendence a předkládá přehled porozvodových uspořádání péče o dítě v České republice. Pojednáno je také o negativních dopadech rozchodu rodičů na dítě. Zvláštní pozornost je věnována konfliktu jakožto hlavnímu prediktoru špatné adaptace na rozchod. Těžištěm práce je téma prarodičovství, pojednáno je o prarodičovské roli, jak je na ni nahlíženo očima výzkumníků. Dále je pozornost věnována faktorům, které mohou mít vliv na pojetí prarodičovské role a na způsob její realizace. To vše je posouzeno v souvislosti s porozvodovou situací rodičů, zvláštní pozornost je věnována pozitivním dopadům prarodičovského působení na rodiče i vnoučata po rozchodu rodičů. Ve výzkumné části je navrhován kvalitativní výzkum, jehož cílem je získat hlubší porozumění rolím, které mohou sehrávat čeští prarodiče v situaci rozchodu rodičů, a zachytit, jakým způsobem mohou působit na rodiče i vnoučata.

Klíčová slova

rozvod rodičů, rozchod rodičů, prarodiče, prarodičovská role, vztah s prarodiči, vnoučata, uspořádání péče, konflikt

Abstract

This bachelor work is focused on the influence of grandparents in families during parental separation. The literary review part is focused on the development of divorce rate in the Czech Republic and in the European Union, provides possible explanations of such tendencies and presents an overview of post-divorce arrangements of child custody in the Czech Republic. It is also spoken about the negative impacts of the parental divorce on the child. Special focus is paid to the conflict as the main predictor of bad adaptation on the divorce. The central point of this work is the topic of grandparenting, we also talk about the role of grandparents, how it is perceived by researchers. Furthermore, it is focused on the factors which can have influence on the perception of the grandparental role and the manner of its realization. All of this is assessed in connection to the post-divorce parental situation, special focus is devoted to the positive impacts of the grandparental influence on the parents and the grandchildren after the parental divorce. In the empirical part, a qualitative research is designed, which goal is to gain a deeper understanding of the roles which can be played by Czech grandparents in situations of parental divorce and include how can they influence parents and grandchildren.

Key words

parental divorce, parental separation, grandparents, grandparental role, relationship with grandparents, grandchildren, custody arrangements, conflict

OBSAH

ÚVOD.....	8
LITERÁRNĚ PŘEHLEDOVÁ ČÁST	9
1. ROZVOD A POROZVODOVÁ USPOŘÁDÁNÍ PÉČE.....	9
1.1 VÝVOJ ROZVODOVOSTI V ČR.....	9
1.2 ROZVODOVOST V ZEMÍCH EVROPSKÉ UNIE.....	9
1.3 PŘÍČINY VYSOKÉ ROZVODOVOSTI.....	10
1.4 POROZVODOVÉ USPOŘÁDÁNÍ PÉČE O DÍTĚ	10
1.4.1 <i>Výlučná péče</i>	11
1.4.2 <i>Střídavá péče</i>	12
1.4.3 <i>Společná péče</i>	13
1.4.4 <i>Kritéria pro posouzení vhodnosti péče</i>	14
2. NEGATIVNÍ DOPADY ROZCHODU NA DÍTĚ	17
2.1 KONFLIKT JAKO PREDIKTOR ŠPATNÉ ADAPTACE NA ROZCHOD.....	17
2.2 KONFLIKT OČIMA DÍTĚTE	18
2.3 EFEKTIVNÍ PŘÍSTUP K POROZCHODOVÉ SITUACI	20
3. PRARODIČOVSTVÍ.....	22
3.1 PRARODIČOVSTVÍ PŘEDMĚTEM VÝZKUMU	22
3.2 PRARODIČOVSKÁ ROLE	23
3.2.1 <i>Význam prarodičovské role</i>	24
3.2.2 <i>Prarodičovské styly</i>	24
3.3 DETERMINANTY VZTAHU PRARODIČE A VNOUČAT	27
3.3.1 <i>Význam geografické vzdálenosti ve vztahu prarodič-vnouče</i>	27
3.3.2 <i>Význam prostřední rodičovské generace ve vztahu prarodič-vnouče</i>	29
3.3.3 <i>Význam rodové linie ve vztahu prarodič-vnouče</i>	29
3.3.4 <i>Význam genderu ve vztahu prarodič-vnouče</i>	30
3.3.5 <i>Význam věku ve vztahu prarodič-vnouče</i>	31
3.4 VÝZNAM PRARODIČOVSKÉ ROLE PŘI ROZCHODU RODIČŮ	32
NÁVRH VÝZKUMNÉHO PROJEKTU.....	35
4. ÚVOD	35
4.1 CÍL VÝZKUMU	35
4.2 VÝZKUMNÉ OTÁZKY	35
5. METODY.....	36
5.1 SBĚR DAT.....	36
5.2 PRŮBĚH SBĚRU DAT	37
5.3 ZPŮSOB ZPRACOVÁNÍ DAT	37
5.4 POPIS VÝZKUMNÉHO SOUBORU	38
5.5 ZPŮSOB VÝBĚRU RESPONDENTŮ	38
5.6 ETIKA	38
6. DISKUSE	39
ZÁVĚR.....	41

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	43
SEZNAM ZKRATEK.....	56
GRAF Č. 1	I
GRAF Č. 2	II
GRAF Č. 3.....	III
GRAF Č. 4.....	IV

Úvod

Tato bakalářská práce spojuje dohromady dvě témata – rozvod a prarodičovství. Obě témata jsou téměř pro každého z nás významná. S vysokým podílem rozvodovosti v populaci je pravděpodobné, že se každý z nás s rozvodem setkal – ať už osobně, nebo zprostředkovaně skrze své okolí či profesní zkušenosti. Každý z nás se také jistě za život setkal s nějakým prarodičem. Práce se snaží postihnout, jakou úlohu mohou prarodiče sehrávat v rodinách, které procházejí rozvodem, a co může do této úlohy vstupovat a mít na ni vliv. Otevírá tak pestrou škálu témat souvisejících s prarodičovskou rolí v rodinách před, během i po rozvodu.

První kapitola literárně přehledové části se zabývá vývojem rozvodovosti v České republice a v Evropské unii, poskytuje možná vysvětlení takové tendence a předkládá přehled porozvodových uspořádání péče o dítě v České republice. Druhá kapitola pojednává o negativních dopadech rozchodu rodičů na dítě. Zvláštní pozornost je věnována konfliktu jakožto hlavnímu prediktoru špatné adaptace na rozchod. Témata těchto dvou kapitol se spojují s tématem prarodičovství v kapitole třetí a tvoří tak těžiště této práce. Třetí kapitola pojednává o prarodičovské roli, jak je na ni nahlíženo očima výzkumníků. Dále je pozornost věnována faktorům, které mohou mít vliv na pojetí prarodičovské role a na způsob její realizace. To vše je posouzeno v souvislosti s porozchodovou situací rodičů, zvláštní pozornost je věnována pozitivním dopadům prarodičovského působení na rodiče i vnoučata po rozchodu rodičů.

Obsahem výzkumné části je navržení kvalitativního výzkumu, jehož cílem je získat hlubší porozumění rolím, které mohou sehrávat čeští prarodiče v situaci rozchodu rodičů, a zachytit, jakým způsobem mohou působit na rodiče i vnoučata.

Pro postihnutí problematiky je čerpáno z literatury tuzemské (např. Hasmanová Marhánková & Štípková, 2018; Matějček & Dytrych, 1997) i zahraniční (Jappens & van Bavel, 2020; Timonen et al., 2009), i když soudobých výzkumů zabývajících se touto problematikou není mnoho a stále máme slepá místa, do kterých můžeme směřovat svoji výzkumnickou pozornost. Právě pro nedostatek soudobých výzkumů prarodičovské role v kontextu rozvodu rodičů na českém vzorku i pro širší postihnutí celé problematiky jsou v práci citovány také starší zdroje. Citováno je v práci podle normy APA (2020).

Na závěr úvodní části bych ještě ráda dodala, že v práci bude užíváno pojmu rozvod výhradně v případech, kdy se skutečně jedná o rozvod. Výzkumníci do svých studií zahrnují také probandy, u kterých došlo k rozchodu bez soudního procesu. Pro zjednodušení bude tedy v jiných případech užíváno pojmu rozchod.

Literárně přehledová část

1. Rozvod a porozvodová uspořádání péče

Následující podkapitoly ilustrují vývoj rozvodovosti v České republice a v Evropě, nabízejí možná vysvětlení takové hladiny rozvodovosti a předkládají také přehled možných porozvodových uspořádání péče o dítě.

1.1 Vývoj rozvodovosti v ČR

V občanském zákoníku je psáno (Zákon č. 89/2012 Sb., odd. 2, § 755, 2021): „Manželství může být rozvedeno, je-li soužití manželů hluboce, trvale a nenapravitelně rozvráceno a nelze očekávat jeho obnovení.“ V současné době a v naší společnosti je rozvod považován za přijatelný způsob ukončení manželství (Kuchařová et al., 2019).

Vývoj rozvodovosti v České republice ilustruje graf č. 1 (viz příloha). V roce 2020 se uzavřelo 45 415 manželství a rozvedlo se 21 734. Historické maximum, 50% manželství končících rozvodem, bylo zaznamenáno v roce 2010. Z dat je možné vysledovat klesající tendenci sňatků i rozvodu, z dlouhodobého hlediska ale můžeme sledovat spíše zvyšující se hladinu rozvodovosti (Kuchařová et al., 2019). Pro rok 2021 máme v čase publikování k dispozici zatím pouze předběžná data, nicméně i tam lze pozorovat pokračování klesající tendence sňatečnosti a rozvodovosti (ČSÚ, 2022). Zároveň je dobré brát na vědomí, že spousta párů spolu žije bez stvrzení partnerství sňatkem a stejně tak k rozchodu u nich dochází bez soudního procesu, tudíž se nezahrnují do statistických měření. Zjednodušeně řečeno, máme údaje o rozvodech, ale ne o rozchodech, přitom důsledky obou dvou mohou být stejné. Do situace sňatků a rozvodů mohla také zasáhnout koronavirová pandemie. Můžeme tedy předpokládat, že data nemusí dobře ilustrovat reálnou situaci ve společnosti.

1.2 Rozvodovost v zemích Evropské unie

Samozřejmost, s jakou přijímáme rozvody, není běžná ve všech zemích. Například v Irsku se v rodinném právu odráží vnímaná důležitost zachování tradiční nukleární rodiny a také důležitost a vlivnost církve v zemi. V Irsku byl rozvod zakázán až do roku 1995. Od té doby byl rozvod povolován, pokud spolu manželé prokazatelně 4 roky od podání žádosti nežili. Po úpravě z roku 2019 stačí prokázat 2 roky odděleného žití manželů (Houses of the Oireachtas, 2019). Irsko má i z těchto důvodů velmi nízkou hladinu rozvodovosti (Eurostat, 2021), i když i zde v posledních dekádách vzrostl počet „netradičních“ rodin a vzrostlo zde procento dětí žijících pouze s jedním rodičem (Timonen et al., 2009).

Z dat Eurostatu (2021) lze od 60. let pozorovat klesající tendenci sňatečnosti, a naopak rostoucí tendenci rozvodovosti v Evropské unii (viz graf č.2 v příloze). Podobné tendence lze sledovat také ve státech na americkém kontinentě (Oren & Hadomi, 2020).

Co se týče počtu rozvodů na 1000 obyvatel za rok 2019, je situace v ČR podobná situaci v Belgii, Švýcarsku nebo Portugalsku, ještě vyšší rozvodovost můžeme pozorovat například v Litvě a Lotyšsku, naopak nejnižší rozvodovost mají, kromě Irů, Slovinci (Eurostat, 2021 viz graf č. 3 v příloze).

Jak bylo ilustrováno na příkladu Irska, do situace rozvodovosti může zasahovat zákonodárství dané země, historie a tradice země, a tak je užitečné se dívat na tyto záležitosti také perspektivou sociologů či demografů.

1.3 Příčiny vysoké rozvodovosti

Podle Možného (2008) je trend stoupající rozvodovosti dán poklesem ekonomického tlaku na udržení rodin – opuštění rodiny neznamena takové negativní dopady. Rabušic (1996) zase považuje moderní rodinu, oproti tradiční, za slabší instituci, ve které je méně sociální kontroly, více osobní autonomie a větší možnost svobodné volby. Matoušek (2015) krom těchto zmiňuje ještě další faktory:

- prodlužující se délka a kvalita života znamená více času na změny,
- tolerování rozvodu ve společnosti,
- volba partnera na celý život vyžaduje soubor kompetencí, kterými nedisponují všichni lidé,
- za výběr partnera jsme také všichni individuálně odpovědní (už se nevyjednává mezi staršími generacemi),
- zrovnoprávnění žen znamená menší závislost na mužích i na širší rodině,
- dobře dostupná antikoncepce,
- neustálá možnost zkoumání alternativních partnerů skrze sociální sítě a jiné elektronické prostředky.

Rodina už zkrátka není otázkou našeho přežití a také je dnes mnohem jednodušší si vytvořit rodinu novou.

1.4 Porozvodové uspořádání péče o dítě

Soud manželství nerozvede, pokud jsou manželé rodiči nezletilého dítěte a nedohodli se dosud na úpravě poměrů po rozvodu (Zákon č. 89/2012 Sb., odd. 2, § 755, 2021). Zákon preferuje dohodu rodičů, která je následně soudem schválena. Od stanoviska rodičů se odchýlí

pouze, pokud to vyžaduje zájem dítěte, nejlepší zájem dítěte má být vždy prvořadou zásadou. O každém dítěti rozhoduje soud samostatně (Hrušáková et al., 2015).

Soud může dítě svěřit do výlučné péče jednomu z rodičů, do střídavé péče, nebo do společné péče, případně do péče jiné osoby než rodiče (Zákon č. 89/2012 Sb., odd. 3, § 907, 2021).

V roce 2021 soud v ČR rozhodoval o svěřeni do péče po rozvodu u více než třiceti tisíců dětí (Ministerstvo spravedlnosti, n.d.). V případě rozchodu rodičů bez soudního procesu soud nemusí rozhodovat o svěřeni dítěte do péče, data tedy mohou být ve skutečnosti ještě vyšší, stejně jako u rozvodovosti. I takové číslo ale poukazuje na důležitost tématu a potřebu se jím zabývat.

1.4.1 Výlučná péče

Výlučná péče (sole custody v anglické terminologii) znamená svěřeni dítěte do péče jednoho z rodičů. I nepečující rodič nadále zůstává nositelem rodičovské odpovědnosti a práv a povinností z ní vyplývajících – musí plnit vyživovací povinnost k dítěti a má právo se s dítětem pravidelně osobně stýkat, nebylo-li stanoveno jinak. Na podstatných věcech se rodiče musí dohodnout nebo se obrátit na soud (Hrušáková et al., 2015).

Výlučná péče matky je stále volbou číslo jedna při rozhodování o porozvodové péči, její podíl ale klesá na úkor svěřování do péče obou rodičů. V roce 2021 soud ČR svěřil do výlučné péče matky 20 556 dětí, do výlučné péče otce pouze 1 820 (Ministerstvo spravedlnosti, n.d.). Warshak (1996) se ve svých publikacích snaží motivovat otce, aby se více podíleli na péči o děti a vyšli tak ze zažitého vzorce, kdy jsou děti automaticky svěřovány matce. Přitom matky jsou po rozchodu častou překážkou kontaktu otců s dětmi (Dudley, 1991; Smyth, 2005). V literatuře se hovoří o mateřské obstrukci (maternal gatekeeping) jako o souboru názorů a vzorců chování, které brání větší angažovanosti mužů v péči o děti, ať už vlivem negativních emocí ze strany matky k otci, vlivem konfliktních postojů nebo matčiných pocitů nekompetentnosti otce (Johnston, 1994). Mimo tyto faktory má vliv na angažovanost otce ve výchově dětí po rozchodu vysoké hodnocení sebe sama jako výchovného činitele, jasnou vizi vlastní role ve výchově a nízké hodnocení matčiných výchovných kvalit (Stone, 2006). Negativní zkušenost matky s otcem jako partnerem se často automaticky převádí i do hodnocení otce jako rodiče a vychovatele. Právě automatický předpoklad, že dítě má k otci stejný postoj jako jeho matka, vede k podkopávání porozvodových vztahů mezi otcem a dítětem (Uholyeva & Hoskocová, 2014). Někteří autoři v této souvislosti hovoří o syndromu zavržení rodiče (Bakalář et al., 2006; Warshak, 1996).

Jiný pohled přináší Jablonska s Lindbergovou (2007), které porovnávaly prospívání žáků devátých tříd podle uspořádání jejich rodiny, a dospěly ke zjištění, že nejhroženější jsou děti žijící pouze s otcem. Některé výzkumy naznačují, že děti žijící s jedním rodičem se v průměru přizpůsobují lépe, je-li rodič stejného pohlaví (Warshak, 1996). Popouzení dítěte proti druhému rodiči, pokud je stejného pohlaví, může vést k velkým obtížím s identifikací dítěte. Vzhledem k převaze dětí ve výlučné péči matky se problematika týká hlavně chybějících otců. Negativní důsledky deficitu otců dokládají některé výzkumy (Ellis, 2000; Govind & Stein, 2004; Hetherington & Kelly, 2002). Pavlát (2015) shrnuje empirické studie tak, že otcovská péče a láska mají silný pozitivní vliv na sociální, emoční a kognitivní vývoj a fungování dětí a dospívajících. To ale neplatí v případě konfliktního vztahu mezi rodiči (Kalil et al., 2011).

Dalším tématem literatury je pokles životní úrovně matek po rozchodu (např. Lorenz et al., 1997; Teachman & Passch, 1993). Sobotková (2001) popisuje problémy, jimž musí čelit matky, které zůstanou samy s dětmi – od osobních, přes vztahové, po finanční i existenciální. Nicméně ekonomická situace je méně výhodná u rozvedených mužů i žen oproti domácnosti kompletní rodiny (Arendell, 1995). Někteří autoři se také zabývají negativními dopady rozchodu na duševní i somatický zdravotní stav rodičů (např. Amato, 2000; Hetherington & Kelly, 2002; Matějček & Dytrych, 1994).

Co se týče omezení kontaktu s jedním z rodičů po rozchodu, ve vzorku Snowa (2003) mělo 50 % dětí během dvou let po rozchodu kontakt s otcem méně než dvakrát za rok, Spruijt s kolektivem (2004) našli 20 % dětí, které neměly žádný kontakt se svým druhým rodičem. Autoři také zdůrazňují, že odcizení bylo častější tam, kde o styku s rodiči bylo rozhodnuto soudně, a ne na základě dohody mezi rodiči. Schüller s kolektivem (1985) našli také v českém vzorku velké množství otců, kteří se s dětmi po rozchodu nestýkali vůbec. Téměř každé druhé dítě v jejich souboru mělo vypěstováno hostilní vztah k jednomu z rodičů (většinou k otci), což autoři považují za velice znepokojivé.

1.4.2 Střídavá péče

V případě střídavé péče se v péči o dítě střídají otec i matka v intervalech, které mohou, ale nemusí, být stejně dlouhé (Hrušáková et al., 2015).

V roce 2021 soud v ČR svěřil 3 808 dětí do střídavé péče obou rodičů. Institut střídavé péče byl u nás zaveden v roce 1998 (Pavlát, 2015). V zahraniční literatuře se setkáme s názvem *shared custody*, i když někdy bývá zaměňován s názvem *joint custody*. Ostatně i v českém názvosloví bývá někdy pod pojmem *společná péče* míněna *střídavá péče*.

Vhodnost tohoto uspořádání je předmětem živé diskuse. Pokud je střídavá péče výsledkem dohody kooperujících rodičů a nezakládá se pouze na rozhodnutí soudu, pak může být prospěšná pro zúčastněné děti i rodiče (Kelly & Emery, 2003; Pavlát, 2015). V případě přetrvávajících konfliktů je střídavá péče považována za nevhodné uspořádání (Johnston, 1994; Pruett et al., 2003).

Důležitou výhodou střídavé péče je, že dítě může zažívat pokračující péči i vztah obou rodičů (Wallerstein & Kelly, 1980). Jiní výzkumníci také zmiňují výhody střídavé péče pro rodiče samotné – umožňuje jim realizovat se také v jiných oblastech (soukromé, profesní) ve dnech, kdy nepečují o děti (Novák, 2013), zamezuje přetížení na straně pečujícího a prožitku ztráty na straně nepečujícího (Pearson & Thoennes, 1990).

Za zásadní nevýhodu střídavé péče je považována menší stabilita prostředí. Děti často musejí střídavě bydlet v prostředích s odlišným výchovným působením, případně socioekonomickou úrovní (Pavlát, 2015).

Vždy by se měly brát v potaz rozdílné proměnné na straně dětí i obou rodičů. Pro děti útlého věku nebo u dětí se zdravotními obtížemi by mohla být v popředí zájmu spíše stabilita prostředí. Diskutovaným tématem také je, zda by soud o střídavé péči mohl rozhodnout autoritativně i přes nevoli jednoho z rodičů. Zákon totiž u střídavé péče dohodu rodičů výslovně nevyžaduje (Hrušáková et al., 2015).

Pro výzkumníky není lehkým úkolem měřit a zkoumat důsledky střídavé péče. Samotná střídavá péče může mít různé formy a různý podíl doby, kterou dítě tráví u rodiče. V některých případech se tudíž střídavá péče nemusí tolik lišit od výlučné péče s častými návštěvami druhého rodiče (Pavlát, 2015). Navíc ustanovená péče nemusí být stabilní v čase – rodiče podobu upravují dle vyvíjejících se potřeb svých i potřeb dětí (Buchanan et al., 1996). Více se metodologickými nedostatky studií zkoumajících vhodnost porozvodového uspořádání péče zabývá ve svém článku Pavlát (2010).

1.4.3 Společná péče

Společná péče (joint custody) znamená, že o dítě osobně pečují oba rodiče společně, pro což musí oba rodiče vyslovit svůj souhlas. Pro dítě se tak v podstatě nic nemění. V praxi ale tato forma péče není často využívána, jelikož příčiny rozchodu rodičů často stojí v cestě společné dohodě (Hrušáková et al., 2015). Často se dohoda o společné péči uzavírá v případě, že dítě brzy dovrší zletilosti a rodiče se nechtějí o péči a výživné na tak krátkou dobu soudit (Francová & Dvořáková Závodská, 2018). V roce 2021 bylo v ČR do společné péče obou rodičů svěřeno 1 667 dětí (Ministerstvo spravedlnosti, n.d.).

1.4.4 Kritéria pro posouzení vhodnosti péče

Na základě studií z poválečného období o zhoubnosti odloučení dítěte od matky byly děti svěřovány výhradně do péče matky. Od poloviny sedmdesátých let se tento přístup začal považovat za sexistický a dítě mělo být svěřeno do péče „lepšímu rodiči“ (Pavlát, 2015). Se zavedením možnosti střídavé či společné péče se tak uplatňování péče stalo těžko předvídatelným – podle čeho určit, komu má být dítě svěřeno a za jakých podmínek je vhodná společná péče?

Dle zákona (Zákon č. 89/2012 Sb., odd. 3, § 907, 2021) má soud vždy rozhodovat dle nejlepšího zájmu dítěte a brát ohled na následující faktory:

- osobnost dítěte, zejména jeho vlohy a schopnosti ve vztahu k vývojovým možnostem a životním poměrům rodičů,
- citovou orientaci a zázemí dítěte,
- výchovné schopnosti každého z rodičů,
- stávající a očekávanou stálost výchovného prostředí, v němž má dítě napříště žít,
- citové vazby dítěte k jeho sourozencům, prarodičům, popřípadě dalším příbuzným i nepříbuzným osobám,
- fakt, který z rodičů dosud o dítě řádně pečoval a řádně dbal o jeho citovou, rozumovou a mravní výchovu,
- to, u kterého z rodičů má dítě lepší předpoklady zdravého a úspěšného vývoje,
- právo dítěte na péči obou rodičů a udržování pravidelného osobního styku s nimi,
- právo druhého rodiče, jemuž dítě nebude svěřeno, na pravidelnou informaci o dítěti,
- schopnost rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem.

Bakalář se spoluautory (2006) uvádějí následující kritéria a řadí je podle důležitosti:

- **Osobnost rodiče** – považují za nejdůležitější faktor, jelikož její kvalita a zralost se promítají také do dalších podstatných kritérií. Dle slov autorů „čím více psychopatologie je v osobnosti rodiče, tím méně je takový rodič vhodný k výchově dítěte“ (s. 17).
- **Vztah rodiče k dítěti** – zdůrazňují nutnost rozlišení zdravé lásky od deficitní lásky zaměřené na uspokojení vlastních potřeb. Rozdíl lze rozlišit otázkami na rodiče směřovanými na znalosti vnitřního světa dítěte, schopnosti realisticky vidět klady a zápory dítěte, schopnost projevit vůči dítěti emoční vřelost, účast rodiče na základních aktivitách péče o dítě.

- **Charakter, morálka, struktura mravních norem rodičů** – k formování vlastních hodnot má mít dítě dobrý vzor.
- **Respekt k právu dítěte stýkat se s druhým rodičem** – „Zpřetrhání citového pouta dítěte k rodiči vede k narušení základních jistot dítěte, popouzení pak k celému spektru poruch a vypěstovaný syndrom zavržení rodiče k poškození psychického vývoje dítěte“ (s. 20).
- **Vztah dítěte k rodiči** – posuzovatel u tohoto faktoru může narazit na řadu úskalí, například si dítě může vytvořit citový vztah i k osobě, jejíž výchovné předpoklady jsou velmi podprůměrných kvalit, nebo dospívající dítě bývá často v opozici vůči rodiči stejného pohlaví.
- **Vzor pro vytvoření sociální, zejména sexuální role a identity** – pro zdravé přijetí role je potřeba mít vhodný vzor.
- **Úroveň vzdělání a inteligence rodiče** – dle autorů rodič vyššího vzdělání bude poskytovat dítěti stimulující prostředí a povede dítě k prohloubení zájmu pro různé činnosti.
- **Šíře rodinného zázemí** – širší rodinné zázemí je pro všestranný rozvoj dítěte a jeho pocit životní jistoty příznivější. Patří sem babičky, dědečkové, sourozenci rodiče a jejich děti. Kritérium nabývá na důležitosti, je-li počáteční nepoměr výraznější (např. jeden rodič s jedním příbuzným oproti druhému rodiči s několika příbuznými). Důležitá také je frekvence a kvalita setkávání, vzdálenost bydlení a ochota příbuzných pomoci.
- **Kontinuita prostředí pro dítě** – dítě by nemělo zpřetrhat svazky s lidmi a věcmi, na které je zvyklé (přátelé, učitelé, místa k procházkám). Pokud má ale dítě na současné prostředí traumatické vzpomínky, pak je změna pozitivní.
- **Socioekonomický status** – dostatek finančních prostředků znamená lepší životní úroveň a často také zdravější životní styl.

Pavlát (2015) poskytuje jednoduchý výčet faktorů pro posouzení vhodnosti typu péče po rozchodu:

- schopnost rodiče poskytnou dítěti adekvátní péči,
- životní styl rodiče,
- přání dítěte.

Poslední bod nám sděluje, že dítě musí být aktivním subjektem a jeho názor a přání musí být zohledněny (Hrušáková et al., 2015), mezi odborníky ale není shoda, kdy brát přání dítěte v potaz. Dítě může být rodiči manipulováno a nemusí být schopné posoudit všechny relevantní faktory. Rodiče, se kterým není dítě tak často nebo vůbec v kontaktu, si může dítě

idealizovat (Uholyeva & Hoskovcová, 2014). Obvykle se přání dítěte přikládá větší váha u starších dětí (Pavlát, 2015).

Hlubší analýza vhodnosti určitého typu uspořádání porozchodové péče přesahuje tuto práci, téma si ale jistě zaslouží naši pozornost. Při zvažování vhodnosti je třeba brát v potaz celou řadu psychologických předpokladů na straně dítěte i na straně obou z rodičů. Někdy se nám, jako posuzovatelům, nemusí dařit odpovědět na všechny posuzované faktory, a ne vždy je nalézt odpověď jednoduché. Žádný z faktorů také nelze posuzovat izolovaně bez hlubších souvislostí. Například socioekonomický status nebo úroveň vzdělání mohou být spornými – také proto ho výše uvedení autoři pravděpodobně nezařadili mezi první z nejdůležitějších.

Měli bychom mít na mysli, že děti za rozchod svých rodičů nemohou a neměly by to tedy být pouze ony, kdo se situaci musí přizpůsobit. Mají-li být dopady rozchodu na děti co nejmenší, je potřeba přizpůsobení se ze strany rodičů (rodič se neodstěhuje daleko od dítěte, přizpůsobí si svůj pracovní plán apod.). I při svěřením dítěte do výlučné péče jednoho z rodičů by bylo nasnadě umožnit rozvíjet dítěti vztah s druhým rodičem, pokud je to možné, a zajistit tak dobrý vývoj dítěte. Pro vývoj identity je pro dítě výhodou, ne-li nutností, kvalitní vztah s oběma rodiči.

2. Negativní dopady rozchodu na dítě

Pro dítě je jakýkoli druh konfliktu mezi rodiči zdrojem stresu, strachu, úzkosti či nejistoty – jedná se o konflikt mezi dvěma pro něj nejdůležitějšími osobami na světě (Matoušek, 2015). Krom přímých vlivů působí konflikt na dítě i nepřímo tím, že zhoršuje výchovné schopnosti rodičů a zhoršuje vztahy mezi dítětem a rodiči (Emery et al., 2005). Navíc je dítě často nuceno stavět se na stranu jednoho, nebo druhého rodiče, což poškozuje vztah ke klíčovému dospělému a také vlastní hodnotu dítěte (Matoušek, 2015).

2.1 Konflikt jako prediktor špatné adaptace na rozchod

Rozchod rodičů je událostí, která může mít krátkodobé i dlouhodobé účinky na členy nukleární i širší rodiny a většinou se bez konfliktů neobejde (Uholyeva, 2019). Studie dokonce naznačují, že čím je konflikt mezi rodiči vyhraněnější a intenzivnější, tím více se pojí s negativními důsledky dopadajícími na dítě (Samuelsson et al., 1996). Mnozí autoři považují rozchodové a porozchodové konflikty za hlavní indikátor špatné adaptace dítěte a dokládají jejich negativní dopady na zdraví a prospívání zúčastněných dětí (Amato & Keith, 1991; Pavlát, 2015; Whiteside & Becker, 2000). Podle Monéové a Biringenové (2006) přetrvávající konflikt mezi rodiči po rozchodu predikuje odcizení dítěte od jednoho z rodičů. Samotný rozchod tedy nemusí mít ještě tolik negativních dopadů jako průběh komunikace a řešení konfliktů mezi rodiči (Sarrazin & Cyr, 2007). Pečující rodič se přitom může snažit o úplné odříznutí bývalého partnera od dítěte v důsledku své špatné zkušenosti s ním jako partnerem, jak už bylo zmíněno výše. „Přání co nejdříve zapomenout na nevydařený vztah je pochopitelné, ale v očích dítěte rodiče k sobě vždy nějakým způsobem patří. Vztah mezi rodiči, i když jsou rozvedení, se může stát modelem mnoha jiných vztahů, které si dítě vytvoří“ (Uholyeva & Hoskovcová, 2014, s. 50).

Velmi rizikový z hlediska well-beingu dětí je nezáměr rodičů hledat řešení konfliktu (Baxter et al., 2011). Podle Turkata (1997) je zapotřebí se konflikty mezi rodiči a mařením návštěv dítěte s nepečujícím rodičem zabývat již preventivně při formulaci soudního rozsudku. V rozsudku je třeba přesně formulovat podmínky návštěv, explicitně uvést sankce při nedodržení návštěv a pečlivě prozkoumat možné praktické překážky.

Dalším aspektem je to, nakolik je dítě vtahováno do konfliktu rodičů a zda má prostor k distancování se od konfliktu mezi rodiči (Franck & Buehler, 2007; Trampotová & Lacinová, 2015). Zapojování dítěte do mezigeneračních koalic ho může jen vystavovat dalším rizikům.

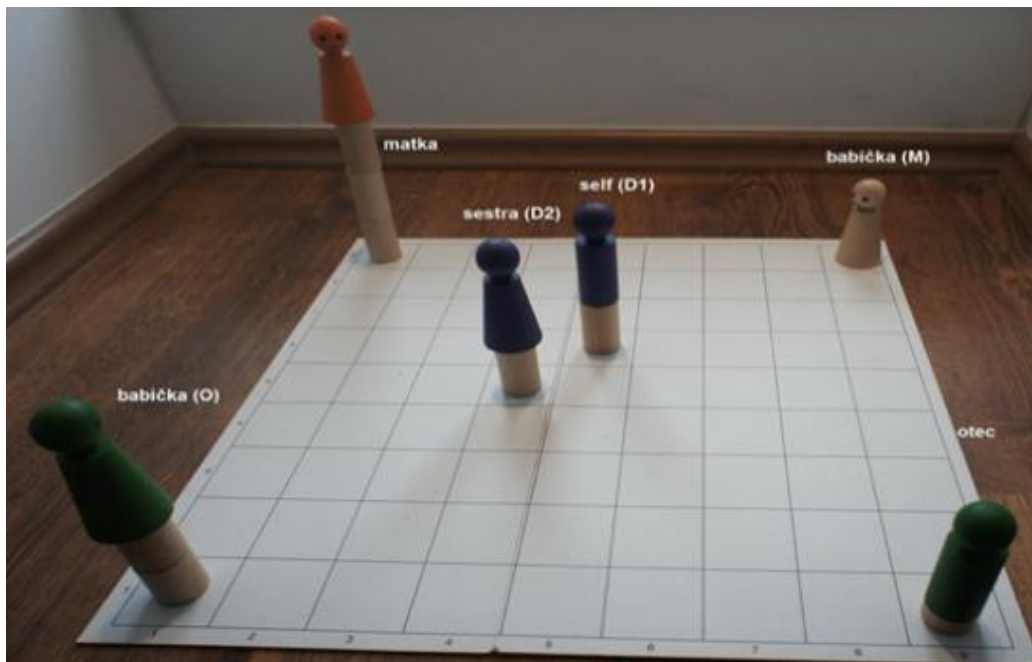
Často dítě přijímá v porozchodové situaci různé nežádoucí role: roli prostředníka, důvěrníka jednoho nebo obou rodičů, hendikepovaného (hendikep dítěte má přivolat zpět druhého rodiče nebo má zdramatizovat utrpení opuštěného rodiče), spolubojovníka, zpravodaje, rozmazlence, viníka (Matoušek, 2015), čímž se (nechtíc) stává aktérem rodičovského konfliktu. V rozchodových konfliktech může také nastávat tzv. spillover efekt, konflikty a napětí se šíří z jednoho dyadického vztahu na další vztahy – s prarodiči, sourozenci a dalšími (Uholyeva, 2019). Destabilizace partnerských vztahů se přelévá do stability vztahů mezigeneračních (Kuchařová et al., 2019).

2.2 Konflikt očima dítěte

Úkolem všech odborníků pracujících s rodinami v rozchodu by tedy měla být práce na efektivním řešení konfliktů mezi rodiči a zprostředkování vnímání rozchodové situace očima dítěte. Pocity osobního selhání, nejistoty ohledně procesu, který se právě děje, obavy z toho, jak s dítětem o konfliktu mluvit, to vše může ztěžovat komunikaci s dítětem o rozchodu (Uholyeva & Hoskovcová, 2014). Přitom je kvalita vztahu dítěte s oběma rodiči po rozchodu velmi důležitá pro adaptaci na změnu. Emery s kolektivem (2005) považují kvalitní vztah dítěte s pečujícím rodičem za nejlepší prediktor dobrého zpracování rozchodu dítětem.

Samotní rodiče často vnímají konflikty jinak než děti. V očích dětí se konflikty zdají být tíživější a intenzivnější než v očích rodičů. To může být dáno i skutečností, že si rodiče často nejsou vědomi toho, že děti jejich konflikty poslouchají a neuvědomují si tak, do jaké míry jsou děti konfliktu vystaveny (Gehring et al., 1994; Cyril et al., 2016). Rozdílnost ve vnímání rozchodové situace je tedy důvodem, proč potřebujeme znát pohled všech členů rodiny, nejen rodičů.

Uholyeva (2019) ve svém výzkumu zkoumala dětský úhel pohledu na rodinnou kohezi a její rozdíl mezi rodinami procházejícími rozchodem a rodinami s aktuálně stabilním prostředím. K tomuto účelu využila test rodinného systému FAST (Sobotková, 2005), pomocí kterého děti rozmísťují figurky reprezentující jednotlivé členy rodiny. Výška podstavce, na které figurka stojí, určuje vnímaný vliv jednotlivých členů, vzdálenosti a rozmístění jednotlivých členů pak reprezentuje vnímanou emoční blízkost (rozmístění jednoho z chlapců, který prochází rozchodem rodičů, ilustruje obrázek č. 1).

Obrázek č. 1

Typická situace v rodině očima chlapce, který prochází rozchodem rodičů

(Uholyeva, 2019)

Děti ve výzkumu Uholyevy (2019) měly vytvořit reprezentaci typické, ideální a konfliktní situace v rodině. U dětí, jejichž rodiče se rozcházejí, byl nalezen velmi výrazný rozdíl mezi aktuálním vnímaným stavem rodinné koheze a ideálním stavem. Většina z nich (12 z 15) popsala typickou situaci jako konfliktní, děti vnímaly tedy konflikt jako chronický stav. Naproti tomu v rodině se stabilním prostředím pouze 2 děti z 19 popsaly typickou situaci jako konfliktní. U dětí z nekonfliktní rodiny jsou reprezentace celkově více soudržné a největší rozdíl je mezi ideální a konfliktní reprezentací. Mezi jednotlivými skupinami byl také rozdíl v aktérech konfliktu – u dětí z rozchodové skupiny byly běžné konflikty mezi rodiči, kdežto u dětí bez vážného konfliktu převažovaly mezigenerační konflikty. Zajímavé jsou také rozdíly v užívaných strategiích řešení konfliktů rodiči, jak je popisují děti. Děti bez vážných konfliktů častěji popisovaly vzájemné porozumění a ohled na potřeby ostatních, děti z „rozchodové“ skupiny častěji popisovaly přerušení komunikace nebo chronické neřešení konfliktu. Zjištění napovídají tomu, že jsou si děti dobře vědomy probíhajících konfliktů v rodině (ve výzkumném vzorku dokázaly konflikt v rodině popsat i předškolní děti), v situaci rozchodu jim ale často schází vzory úspěšného řešení konfliktu, což je důležité pro aktuální pocit jistoty, ale také pro budoucí řešení konfliktů samotnými dětmi. Amato a Cheadle (2005) se zabývají tématem přenosu rozchodu a dopadů s ním spjatých na dokonce dvě generace

dopředu. Časté konflikty a rozchod první generace zvyšují tedy řadu behaviorálních, vztahových nebo prožitkových problémů generace druhé, ale také třetí, která v době rozchodu první generace nemusí být ještě narozena.

2.3 Efektivní přístup k porozchodové situaci

Matoušek (2015) konstatuje, že rozchodová situace může často vést k polarizaci nejen samotné rodiče, ale také odborníky – nepřátelské postoje jsou nakažlivé a kladou nároky na copingové strategie všech zúčastněných, k čemuž přispívají i některé pojmy v systému uplatňování práva – dělení rolí rozvádějících se rodičů na navrhovatele a odpůrce.

Proto uvádí tato doporučení:

- zaměřit postup všech zainteresovaných osob na možnosti dohody,
- mít v popředí potřeby nejcitlivějších účastníků, tj. dětí,
- poskytnout dospělým, kteří to potřebují, individuální podporu při zpracování rozchodové situace.

Podle Emeryho a kolektivu (2005) je konflikt pro děti nejméně škodlivý v těchto případech:

- spor je udržen mezi rodiči,
- spory nejsou časté,
- spor není doprovázen silnými emocemi a násilím,
- spor je vyřešen,
- spor se netýká dětí a výchovy,
- do sporu nejsou vtaženy děti.

To, jak se s následky rozchodu dítě vypořádá, může být z velké míry dáno také jeho resiliencí, nebo naopak mírou vulnerability. Dle Hetheringtonové a Kellyho (2002) se u většiny dětí negativní dopady rozchodu, jako úzkost, strach, zlost a nedůvěra, výrazně oslabí nebo vymizí úplně do dvou let od rozchodu. V jejich studiích přetrvávaly i v dospělosti u 25 % dětí z rodin rozešlých rodičů psychické problémy oproti 10 % z kontrolní skupiny. Lze polemizovat o tom, zda je to hodně, nebo málo.

Klíčovým úkolem odborníka pracujícího s rodinou v rozchodu je zaměřit se na chování rodičů k dětem, napomoci tomu, aby dítě bylo v popředí pozornosti všech zúčastněných a aby byly neutralizovány negativní účinky chování rodičů či jiných osob k dětem. U starších dětí a dospívajících je také žádoucí komunikovat s dětmi a upozorňovat je, na co mají právo:

- právo být v kontaktu s rodiči, prarodiči a dalšími blízkými,
- být vyloučen ze sporů dospělých,

- neposlušat negativní hodnocení druhého rodiče ani dalších členů rodiny a nebyť nucen toto hodnocení s nikým sdílet,
- právo komunikovat s oběma rodiči a dalšími blízkými lidmi kdykoli,
- právo mít u sebe věci připomínající druhého rodiče a jiné blízké lidi,
- právo na bezpečný domov u obou rodičů (včetně vlastního místa na spaní),
- právo na to, aby rodiče spolupracovali při předávání mezi dvěma domovy,
- právo na to, aby lidé, s nimiž je dítě ve styku, nebyli pod vlivem alkoholu nebo jiných drog,
- právo mít své věci a užívat je v prostředí obou domovů.

Je samozřejmě nad možností dítěte tato práva vymáhat, dítě je může rodičům maximálně připomínat (Matoušek, 2015). Proto je nutné pracovat také s rodiči a zprostředkovat jim pozici dítěte.

Warshak (1996) popisuje pět faktorů, které podporují přizpůsobení dítěte a zmírňují negativní dopady rozchodu na něj:

1. dostatečný kontakt s každým z rodičů a možnost rozvoje vztahů s oběma rodiči na vysoké kvalitativní úrovni,
2. kooperativní, málo konfliktní vztah mezi rodiči,
3. kvalifikované a citlivé výchovné metody,
4. co nejméně změn pro děti (nestěhovat se do velké vzdálenosti, dítě je zvyklé na školu, prostředí, kamarády),
5. vhodný systém společenské podpory pro děti a pro rodiče – úloha učitelů a také prarodičů.

Z doporučení lze vyvodit, že klíčové pro zmírnění dopadů rozchodu na dítě je rozvíjení kvalitního vztahu dítěte s oběma rodiči a zajištění co nejméně konfliktního prostředí pro dítě.

3. Prarodičovství

Autoři výše uvedených doporučení pro zmírnění negativních dopadů rozchodu jsou si dobře vědomi úlohy dalších blízkých osob dětí, které mohou v rozchodové situaci sehrávat důležitou roli. Když se děti zeptáme na jejich nejbližší vztahy, u většiny z nich se prarodiče nacházejí v nejužším kruhu jejich intimních vztahů (Brannen et al., 2000; Dench & Ogg, 2003, Matějček & Dytrych, 1997). V dalších podkapitolách bude popsána úloha prarodičů, jakožto, hned po rodičích, druhých nejbližších osob dítěte.

3.1 Prarodičovství předmětem výzkumu

V naší společnosti se s rostoucí kvalitou života dožíváme vyššího věku, zároveň rodiny jsou menší a rodiče mají spíše méně dětí (Jappens, 2018). To vše nahrává tomu, že prarodiče mohou věnovat svým vnoučatům více času. Prarodiče tedy sice mají vnoučat méně, užívají si ale prarodičovství déle. Lowenstein už v roce 1999 popisuje tuto situaci tak, že se tvar rodin mění z horizontální na vertikální – velikost generací se zmenšuje, ale číslo žijících generací narůstá. Dnes můžeme být svědky tří až čtyřgeneračních rodin.

Stručně lze pohled výzkumníků na působení prarodičů shrnout do trajektorie od bodu, kdy byli prarodiče vnímáni jako škodliví pro vývoj a blaho vnoučat, do bodu, kdy je jejich přispívání k výchově dětí považováno za vysoce cenné v kontextu rozpadu manželství a atypických forem rodiny (Timonen et al., 2009).

Podle Szinovacze (1998) se prarodičovství jako téma zkoumání objevilo na přelomu 40. a 50. let 20. století. Po dlouhých letech válek byli prarodiče vykreslováni jako zachránci svých dětí a vnoučat. V dalších dvou dekadách byly na jedné straně výzkumy zaměřovány na nukleární rodinu, ve které prarodiče nebyli důležitými články, dokonce se na ně jako na staré lidi nahlíželo spíše jako na závislé a nezačleněné, což mohlo vést k negativnímu vnímání prarodičů (Bernal & de la Fuente Anuncibay, 2008). Na straně druhé zde byli i autoři, kteří zmiňovali úlohu prarodičů v širší příbuzenské síti, zejména podporu mladších generací a podílení se na výchově dětí (Townsend, 1957). Od 60. let je více důrazu kladeno na prarodičovskou roli a vztah prarodičů s vnoučaty. Zásadní studií v tomto ohledu je studie Neugartenové a Weinsteinové (1964). Tyto výzkumnice se dotazovaly prarodičovských párů na jejich vztah s vnoučaty a na význam prarodičovské role pro ně. Jejich zjištění budou přiblížena ještě v následujících podkapitolách.

Szinovacz (1998) dále uvádí, že prominenci si prarodiče jako téma studií získali v 80. letech minulého století, od té doby už nejsou pouhou přílohou výzkumů rodinných a příbuzenských

vztahů. Se společenskými změnami v rodinných vzorcích, jako jsou nemanželské děti a rozchody, nabývají funkce prarodičů na významu. V současných výzkumech dominují témata, jako je role prarodičů v domácnostech s absencí rodičů, mezigenerační transfery a role, které mohou prarodiče přebírat v krizových obdobích.

3.2 Prarodičovská role

Prarodičovství je kulturně i historicky univerzální fenomén – ve všech společnostech i ve všech dobách se z rodičů stávali prarodiče prostě tím, že se jim narodila vnoučata (Hasmanová Marhánková & Štípková, 2018). Prarodičovská role (jak už samotný název napovídá) je úzce spjata s rolí rodičovskou, a i tím je prarodičovská role vlastně kulturně a historicky také specifická. V každé zemi se k rodičovství přistupuje trochu jinak, což se může odvíjet od historické zkušenosti a tradic dané země či sociální a rodinné politiky. Proto je třeba brát v potaz, ze které země a na jakém vzorku byly prováděny výzkumy a studie. V Česku existuje dlouhá tradice významné úlohy prarodičů v rodině (Hasmanová Marhánková & Štípková, 2018). Pro československou mladou rodinu představovali prarodiče významnou pomoc po finanční i bytové stránce, babičky navíc odcházely do důchodu poměrně mladé, mohly tak přispívat pomocí s péčí o děti, čímž se staly jedním z nejdůležitějších faktorů návratu matek do práce po rodičovské dovolené. Strmým poklesem počtu míst v zařízeních pro předškolní děti po roce 1989 se potřeba babiček v české rodině ještě více prohloubila (Hašková & Uhde, 2009). V české společnosti jde pravděpodobně i nadále o klíčový faktor pro sladění pracovní a rodinné role v mladých českých rodinách, zejména pak v rodinách matek samoživitelek (Saxonberg et al., 2013).

Matějček a Dytrych (1997) zdůrazňují důležitost připravenosti na roli prarodičovství. Dle nich by se do této role mělo dospět ve zralém věku, kdy jsme schopni čelit krizím biologického, zdravotního i sociálního charakteru. Zvládnutí těchto faktorů vypoovídá o emoční zralosti a připravenosti na roli prarodiče. To, zda se staneme prarodiči, ale závisí na narození dítěte mladší rodičovské generaci, a tak se nezdá, že role prarodičovství zastihne (do té doby pouze) rodiče nepřipravené. Prarodiče se ale stávají významnými činiteli, které mohou vstupovat do všech funkcí nukleární rodiny (reprodukční, ekonomické, socializační, emocionální): prarodiče vyjadřují svůj souhlas či nesouhlas s narozením dítěte, mohou mladý pár popohánět do rodičovské role, mohou rodinu podporovat finančně, vstupují se svými hodnotovými a výchovnými postoji, mohou zpochybňovat soužití svého potomka s partnerem, nebo naopak přispívat k větší stabilitě nukleární rodiny. Trollová (1985) uvádí mimo načasování prarodičovské role další faktory, které mají vliv na její význam pro

prarodiče, přičemž všechny se mohou vzájemně ovlivňovat: osobnost prarodičů, zdravotní stav, postavení v zaměstnání a charakteristiky rodiny.

3.2.1 Význam prarodičovské role

V již zmíněné studii Neugartenové a Weinsteinové (1964) se také ukázalo různé vnímání role prarodiči. Pro některé respondenty bylo prarodičovství velmi důležité, zatímco na některé mělo prarodičovství jen malý vliv. Těm, pro které bylo prarodičovství důležité, to umožňovalo emocionální seberealizaci, obhájení vlastní životní historie a rodinnou kontinuitu. Někteří věřili, že jim prarodičovství umožňuje napravit chyby, jichž se dopustili jako rodiče a že tak mohou být lepšími prarodiči, než byli rodiči. Jiní doufali, že jim vnoučata umožní kompenzovat své minulé nedostatky nebo nedostatky svých dětí. Australští prarodiče (Peterson, 1999) považovali za zdroje emocionálního naplnění vědomí kontinuity rodu, sdílení aktivit s vnoučaty a sledování jejich vývoje.

Úloha prarodičů v předávání rodinných hodnot a tradic je v literatuře zmiňována často. Prarodiče jsou nazýváni rodinnými archiváři (Kornhaber, 1996), správci kultury (Gutman, 1985) nebo rodinnými hlídacemi psy (Troll, 1983).

Každý máme představu o rozmazlujícím hodném prarodiči. Z některých výzkumů vyplývá, že prarodiče mají tendenci zmírňovat své názory na výchovu dětí a mají tendenci svá vnoučata rozmazlovat. Jsou považováni za mírnější a méně přísnější z pohledu svého okolí i z pohledu sebe samých (Bernal & de la Fuente Anuncibay, 2008; Sweeting et al., 2005; Townsend, 1957).

V nedávno realizovaném českém výzkumu (Vidovičová et al., 2015) označila více než polovina prarodičů tuto roli za nejdůležitější nebo druhou nejdůležitější ve svém životě, 68 % ji označilo za roli, která jim přináší nejvíce štěstí a radosti.

3.2.2 Prarodičovské styly

Odlíšné vnímání prarodičovské role vedlo k tomu, že se někteří autoři pokusili o vymezení různých prarodičovských stylů. Neugartenová a Weinsteinová (1964) asi jako první na základě svých rozhovorů s prarodiči vymezily pět stylů:

1. formální
2. požitkářský
3. nahrazující rodičovskou roli
4. vzdálený
5. držitelé rodinné moudrosti.

Dle Cherlina a Furstenberga (1985) se prarodičovství mění a vyvíjí podle vývoje vnoučete, nezůstává statické od jeho narození po dospívání. Autoři předpokládají interaktivitu ve vztahu prarodič-vnouče. Styl prarodičovství tedy neleží pouze na prarodičích, mimo další okolnosti závisí také na samotném vnoučeti. Autoři vymezili následující styly, v závorce je vždy uvedeno procentuální rozložení v jejich vzorku:

1. vzdálení (26 %) – většinou starší a geograficky vzdálenější od vnoučat
2. pasivní (29 %)
3. podporující (17 %)
4. autoritativní (9 %)
5. vlivní prarodiče (19 %) – měli téměř denní kontakt s vnoučaty.

Autoři nenalezli žádný důkaz pro existenci kategorie požitkářství a navrhují, že tento styl je možná aplikovatelný u prarodičů malých vnoučat. Mueller s kolektivem (2002) dospěli k podobným závěrům jako předchozí:

1. vzdálení (28 %)
2. pasivní (19 %)
3. podporující (23 %)
4. autoritativní (13 %)
5. vlivní (17 %).

Autoři také našli společné atributy u některých ze skupin. Vlivní a podporující měli spíše méně vnoučat, žili ve větší blízkosti k vnoučatům, byli vzdělanější a zabývali se zemědělstvím. Tyto nálezy mohou naznačovat, že vlivní a podporující prarodiče se více nacházejí v rodinách s bližšími a užšími vztahy, což poskytuje větší mezigenerační začlenění. Pasivní a vzdálení prarodiče byli častěji z otcovy strany, měli slabší vztahy s prostřední rodičovskou generací, měli více vnoučat a měli nepravidelný osobní kontakt se svými vnoučaty. Autoritativní byli naopak mladší, byli spíše z matčiny strany, zaměstnáni na plný úvazek a měli častěji vnučku. Autoři konstatují, že prarodičovské styly by neměly být chápány jako charakteristiky osobnosti prarodiče, ale jako výsledek širších rodinných vztahů. Hasmanová Marhánková a Štípková (2018) analyzovaly data českých prarodičů zapojených do mezinárodního panelového šetření (SHARE, n.d.). Pro český vzorek prarodičů vytvořily následující typologii dle míry jejich zapojení do výchovy vnoučat s přihlédnutím ke

geografické vzdálenosti prarodičů od vnoučat a k četnosti kontaktu (osobního i jiného) prarodičů s rodiči:

1. intenzivně pečující (31 %)
2. občasně pečující – zblízka (19 %)
3. občasně pečující – zdaleka (10 %)
4. nepečující, ale přítomní (41 %)
5. nepečující, nepřítomní (18 %).

Intenzivně pečující si bez ohledu na geografickou vzdálenost od vnoučat našli způsob, jak se do péče o ně zapojit s denní či týdenní pravidelností. Druhou skupinu tvoří prarodiče, kterým nebrání v intenzivnějším zapojení do péče o vnoučata fyzická vzdálenost, nýbrž jiné faktory (zdravotní stav, pracovní a jiné aktivity, nevyhledávání pomoci ze strany rodičů). Třetí skupině prarodičů brání v častém zapojení do péče o vnoučata (mimo jiné) větší fyzická vzdálenost. Čtvrtou skupinou jsou prarodiče, kteří jsou s rodiči pravidelně v kontaktu, sami o vnoučata ale nepečují. Nějakým způsobem tedy jsou začleněni do rodiny. Poslední skupinu tvoří nepečující prarodiče, kteří ani nejsou s rodinou v kontaktu, jejich role tedy bude spíše okrajová. Zajímavý je pohled na lišící se naplňování role podle sociodemografických charakteristik. Významně vyšší procento babiček je zastoupeno v prvních třech kategoriích, zatímco dědečkové vedou v kategorii čtvrté. Co se týče věku, nejvíce jsou do péče zapojeni prarodiče do 60 let, s narůstajícím věkem prarodičů jejich zapojení do péče o vnoučata klesá. Z dat je také patrná tendence prarodičů mající přítele nebo přítelkyni (tedy pravděpodobně mající pomanželský vztah) méně se zapojovat do péče oproti sezdaným prarodičům nebo prarodičům žijícím bez přítele/kyně, přičemž u mužů přítomnost partnerky zvyšuje jejich zapojení do péče. Vzdělání, velikost místa bydliště ani ekonomická aktivita se nezdají být určující. I pracující prarodiče jsou součástí skupiny intenzivně pečujících.

Tyto autorky dále vytvořily typologii babiček dle jejich zapojení do péče o vnoučata:

1. babička jako zaměstnání
2. babička na telefonu
3. babička jako vynucená pomoc
4. babička na zážitky
5. babička jako návštěva
6. nepřítomní prarodiče.

Součástí první skupiny jsou intenzivní pečovatelky, které často suplují přítomnost pracujících rodičů nebo předškolního zařízení. Za intenzivní pečovatelky lze považovat i babičky z druhé skupiny, pro které byla pomoc spíše nárazová, neplánovaná a poptávaná ze strany rodičů (matky). Třetí typ se může podobat předchozímu, liší se však ve vnímání pomoci aktéry i ve způsobu jejího vyjednávání – babičky samy pomoc nenabízejí a není pro ně tak samozřejmou. Čtvrtý typ zahrnuje babičky, které často své začlenění iniciují samy, a ne na popud potřeby hlídání ze strany rodičů. Přinášejí rodině spíše zábavu a pohodu, než že suplují rodiče v době jejich zaneprázdnění. Poslední dva typy zahrnují babičky, které se péčí o vnoučata nevěnují. První z nich jsou babičky, které nevystupují v roli pečovatele, ale pouze jako návštěva. V případě nepřítomných babiček je kontakt s rodinou minimální nebo žádný. Malé zapojení do péče o vnoučata bylo způsobováno zhoršenými vztahy v rodině (danými například rozvodem), nepřijetím nebo nevyhledáváním pomoci, dále vyšším věkem a zhoršeným zdravotním stavem babiček.

Autoři předchozích prarodičovských stylů často brali v potaz sociodemografické a širší souvislosti mající vliv na význam prarodičovské role a způsob jejího realizování. V následujících podkapitolách budou některé z determinantů v souvislosti se vztahem prarodičů a vnoučat podrobněji popsány.

3.3 Determinanty vztahu prarodiče a vnoučat

Předchozí podkapitola naznačila, že se prarodičovské styly mohou dynamicky měnit a vyvíjet a má na ně vliv mnoho faktorů. Podobně je tomu se vztahem mezi prarodiči a vnoučaty. Přitom kvalita vztahu prarodič-vnouče pozitivně koreluje například s prosociálním chováním vnoučat (Yorgason et al., 2011), jejich duševním vývojem (Barnett et al., 2010) a psychickým přizpůsobením (Moorman & Stokes, 2016).

V literatuře je nejčastěji uváděno (např. Timonen, 2009), že na frekvenci kontaktu mezi prarodičem a vnoučetem i na kvalitu vztahu mohou mít vliv: geografická vzdálenost mezi prarodičem a vnoučetem, vztah prarodičů s rodiči, rodová linie (zda je prarodič z matčiny nebo otcovy strany), věk a gender prarodiče i vnoučete. Každý faktor lze také nahlížet z perspektivy porozchodové situace v rodině.

3.3.1 Význam geografické vzdálenosti ve vztahu prarodič-vnouče

Osobní kontakt a geografická vzdálenost mezi prarodičem a vnoučetem byly identifikovány jako důležité vlivy na vztah prarodič-vnouče (Timonen et al., 2009). Vzdálenost ovlivňuje frekvenci kontaktu s prarodiči a možnost prarodičů začlenit se do životů svých vnoučat (např.

Uhlenberg & Hammill, 1998; Bernal & de la Fuente Anuncibay, 2008). Nicméně studie Holladayové a Seipkeové (2007) naznačuje, že i u větších vzdáleností mezi prarodičem a vnoučetem se dá udržovat kontakt prostřednictvím telefonického nebo emailového kontaktu. Za důležitý faktor byla respondenty považována reciprocita vztahu – tedy že kontakt byl iniciován ze strany prarodiče i vnoučete přibližně stejnou měrou. To je důležitý poznatek také z pohledu koronavirové pandemie, kdy prarodiče byli často nechtíc izolováni od svých blízkých.

Co se týče kvality vztahů, za důležitý faktor můžeme považovat čas strávený s prarodičem o samotě (Sticker, 1991) a začlenění prarodičů v každodenních aktivitách vnoučat (Kivett, 1985; Sweeting et al., 2005).

Někteří autoři považují geografickou vzdálenost za určující indikátor frekvence vztahu i v rodinách po rozchodu (Schutter et al., 1997). Jiní se domnívají, že pro kvalitu vztahu je důležitější než geografická vzdálenost porozchodové uspořádání péče – prarodiče ze strany pečujícího rodiče mají větší šanci na kvalitní vztah s vnoučetem (Jaskowski & Dellasega, 1993; Weston, 1992). To ostatně dokládá i Jappensová (2018), která zkoumala rozdíly ve vztazích vnoučat s prarodiči podle různých porozchodových uspořádání. V grafu č. 4 (viz příloha) si můžeme všimnout, že vnoučata s rozvedenými rodiči byla v kontaktu s prarodiči méně ve srovnání s vnoučaty se sezdanými rodiči, nejméně kontaktu mají vnoučata s prarodiči ze strany nepečujícího rodiče. Zároveň vnouče žijící pouze s jedním rodičem je ohroženo úplnou ztrátou vztahu s prarodiči ze strany nepečujícího rodiče. Zajímavý poznatek je, že u dětí ve střídavé péči byla proporce nulového kontaktu s prarodiči podobně nízká jako u dětí z úplné rodiny.

Jiný pohled poskytují Douglasová s Fergusonem (2003), kteří píší, že vztah prarodičů s vnoučaty je po rozchodu rodičů determinován vztahem před ním, rozchod může pouze akcentovat vztah před ním. Ti, kteří byli úzce zaangażováni v rodině i před rozchodem se pravděpodobněji začlenili po něm mnohem víc, a naopak ti, co byli vzdálenější, se častěji po rozchodu od rodiny úplně odřízli.

Jak ale bylo ilustrováno výše, pro české prarodiče nemusí být geografická vzdálenost překážkou pro častý kontakt s vnoučaty (Hasmanová Marhánková & Štípková, 2018). Vzhledem k rozloze České republiky můžeme předpokládat, že zde bude pojmání vzdálenosti odlišné než například v USA, kde je delší vzdálenost od rodiny větším zvykem.

3.3.2 Význam prostřední rodičovské generace ve vztahu prarodič-vnouče

Ve výzkumné literatuře je opakovaně zdůrazňováno, že jsou rodiče klíčoví pro udržování vztahu mezi prarodiči a vnoučaty. Whitbeck s autory (1993) dokonce tvrdí, že síla rodičů je tak velká, že vztah prarodičů a vnoučat je pouze nepřímý a dochází k němu pouze prostřednictvím rodičů dětí. Rodiče jsou ti, kdo nastavují podmínky a poskytují emocionální kontext. Hagestad (1985) poznamenává, že až v dospělosti dětí není vztah prarodič-vnouče zprostředkováván skrze střední rodičovskou generaci. Je otázkou, zda v dospělosti není pozdě na utváření vztahu s prarodičem.

Jistě bychom ale našli také případy, ve kterých prarodiče udržují kontakt s vnoučaty i přes narušení vztahu s rodiči dětí. Vliv rodičovské generace lze považovat za významný, ne však determinující. Nicméně formu zapojení českých prarodičů do péče výrazně ovlivňuje to, kdo péči „poptával“ – zda o péči stáli rodiče, nebo zda šlo o iniciativu prarodičů (viz typologie výše; Hasmanová Marhánková & Štípková, 2018). Čeští rodiče nejvíce preferovali pomoc s péčí o dítě ze strany prarodičů ve třech až čtyřech letech věku dítěte (Höhne et al., 2010). Nejvíce oceňují pomoc s péčí v období mezi koncem rodičovské dovolené a vstupem dítěte do školy. To opět dokládá vliv širších souvislostí na začlenění prarodičů do výchovy a vztahu s vnoučaty.

3.3.3 Význam rodové linie ve vztahu prarodič-vnouče

Většina studií naznačuje, že vztah s prarodiči z matčiny strany je významnější než z otcovy (např. Chan & Elder, 2000; Sweeting et al., 2005). Ve výzkumu Eisenbergové (1988) byl vnoučaty hodnocen vztah s babičkami z matčiny strany jako nejdůležitější ze všech vztahů k prarodičům i přes kontrolování proměnné geografické vzdálenosti mezi prarodičem a vnoučetem. Také Chan a Elder (2000) považují rodovou linii za důležitou. I když užší vazby otce k jeho rodičům zlepšily vztah vnoučat k prarodičům z otcovy strany, vztah se nevyrovnal síle vztahu mezi matkou-dcerou-vnučkami. Tato matrilinéární tendence byla popsána také v českém vzorku (Petrová Kafková, 2014), kde prarodiče měli tendenci věnovat péči vnoučatům svých dcer více než synů, i když tento rozdíl nebyl o tolik vyšší. Tento vzorec může být podporován svěřováním dítěte do péče matky, čímž se omezuje kontakt vnoučete s otcem a zároveň s prarodiči z otcovy strany (jak již bylo zmíněno v souvislosti s porozchodovými uspořádáními). Další výzkumníci se dokonce domnívají, že jsou babičky z matčiny strany klíčové osoby, kolem kterých se rozvíjí většina prarodičovských aktivit, zatímco dědečkové z otcovy strany mají relativně málo vlivu na svá vnoučata, čímž se jejich kontakt s vnoučaty po rozchodu ještě více omezí (Dench & Ogg, 2003). Také respondenti ve

výzkumu Ahronse (2007) vnímali vztah s prarodiči z otcovy strany jako více vzdálený, negativní, nebo dokonce nulový v důsledku zhoršení vztahu s otcem po rozchodu rodičů. Přitom studie belgických výzkumníků (Jappens & van Bavel, 2020) ukazuje, že i přes tendenci udržovat bližší vztahy s prarodiči z matčiny strany, blízké vztahy s prarodiči nehledě na rodovou linii působí pozitivně na well-being dětí. Děti by tedy mohly benefitovat i ze vztahů s prarodiči z otcovy strany v těžkých časech po rozchodu rodičů.

3.3.4 Význam genderu ve vztahu prarodič-vnouče

Předchozí podkapitola mohla naznačovat, že babičky mají se svými vnoučaty více kontaktu a užší pouto než dědečkové. Někteří autoři také předpokládají odlišný význam role prarodičovství u dědečků a babiček. Analýza rozhovorů s americkými dědečky ukázala, že jiné role (jako role manžela, otce, participanta volnočasových aktivit) byly pro většinu důležitější než role prarodiče. Může to naznačovat fakt, že dědové a vnoučata sice mají láskyplné vztahy, nestýkají se ale tak často a poskytují si spíše méně vzájemné pomoci a podpory (Kivett, 1985).

Také v rozhovorech s českými prarodiči rezonovalo téma genderovanosti prarodičovské role (Hasmanová Marhánková & Štípková, 2018). Role babiček byla více spojována s emocionálním poutem a láskyplností, babičky vystupovaly jako nositelky péče a starostlivosti. Dědečkové byli zase důležitými modely mužství a mentorství, kteří poskytují vnoučatům zábavu, nové činnosti a dovednosti. Pro dědečky je také zásadnější gender vnoučete, babičky v rozhovorech gender vnoučat netematizovaly ani jim při dotazování nepřikládaly důležitost. Zdá se, že v Česku stále přetrvává pohled na ženy jako na expertky na péči o děti a na muže jako na pomocníky žen – jak v případě rodičů, tak i prarodičů. Dědečkové v tomto vzorku byli popisováni zejména jako pomocníci babiček, od nichž se neočekává intenzivní zapojení do péče a zároveň ani nebyli vnímáni jako ti, kdo by byli schopni zajistit všechny potřeby dítěte bez ženské asistence.

Z praxe Matějčka a Dytrycha (1997) při rozchodu rodičů byly babičky více emočně vtaženy a měly tendenci více zasahovat, dědečkové si snažili zachovat větší odstup. Této tendence si všimli také irští výzkumníci (Timonen et al., 2009). Dědečkové také často byli těmi, kdo „pouze“ zabavoval vnoučata a babičky tu byly pro podporu syna nebo dcery.

Z výzkumu Uhlenberga a Hammilla (1998) vyplývá, že babičky mají s vnoučaty více kontaktu než dědečkové. V české studii se ukázalo, že dědečkové se péčí o vnoučata věnují v průměru o čtyři hodiny týdně méně oproti babičkám, které péčí o vnoučata trávily

v průměru 9 hodin týdně (Höhne et al., 2010) a ve výše uvedeném výčtu prarodičovských stylů je patrná stejná tendence (Hasmanová Marhánková & Štípková, 2018).

Studie Schermana a kolektivu (1988) zase uvádí, že během krize vnoučata vyhledávají kontakt spíše s prarodiči stejného pohlaví.

Mann (2007) píše o gender biasu, který mohl vzniknout v důsledku přílišného důrazu výzkumu na babičky jako pečovatelky, možné neochotě mužů účastnit se výzkumů a selhání vědců při výlučném zkoumání dopadu a významu prarodičovství na maskulinitu a identitu.

Je otázkou, nakolik jsou výsledky zatíženy gender biasem, nakolik lze zjištění přičítat matrilinéární tendenci a nakolik jde o pravdivý vhled do společenské situace. Můžeme jen předpokládat, že se vnímání prarodičovské role bude s vývojem normativních hodnot proměňovat. Už dnes můžeme sledovat větší tendenci začleňování otců do výchovy, z čehož můžeme předpokládat také větší začlenění budoucích dědečků. Proto je nutné provádět další zkoumání na tato témata.

3.3.5 Význam věku ve vztahu prarodič-vnouče

Výzkumy se zaměřují na to, zda s narůstajícím věkem vnoučat, a tedy i prarodičů, kontakt mezi nimi ubývá, nebo přibývá, a případně jak se s věkem může měnit jeho kvalita.

Výsledky výzkumu Muellera a kolektivu (2002) naznačují, že vstupem do dospívání se vztah s prarodiči stává prchavější a je více založen na dobrovolnosti. Podle nich se vyznačuje hlubší komunikací, vzájemnou výměnou, vedením a podporou. Dellman-Jenkinsová s kolektivem (1987) konstatuje, že dospívání sice může měnit vztah prarodič-vnouče, většina změn je ale pozitivních a interakce a společné aktivity s prarodiči jsou stále vnímány pozitivně. Z kanadské kvalitativní studie vyplývá, že pouto mezi prarodičem a vnoučetem může růst a stávat se významnější, přičemž obě strany zúčastněné studie uváděly spokojenost se vztahem a důležitost bezpodmínečné lásky, vzájemné podpory, závazku a respektu (Kemp, 2005). Ve výzkumu Stickera (1991) byl pro starší vnoučata prarodič důležitým partnerem pro konverzaci, zatímco pro mladší bylo důležitější mazlení a hraní si s prarodiči.

Z longitudinální studie Silversteina a Longa (1998) vyplývá, že emoční blízkost mezi prarodičem a vnoučetem není konstantní a že starší prarodiče projevují vyšší úroveň náklonnosti než mladší. Autoři svá zjištění spojují s teorií socio-emocionální selektivity, která byla autorkou již ve více modifikacích potvrzena (Carstensen, 1993, 2006, 2021; Carstensen et al. 1999). Tato teorie tvrdí, že čím jsou lidé starší, tím více pozitivních, a o to méně negativních emocí prožívají. Jak lidé stárnou, jsou emočně vyrovnanější. Uvědomují si, že se jejich život krátí, a proto se soustředí na věci, na nichž jim opravdu záleží, a více kladou důraz

na blízké příbuzenské vztahy. I během koronavirové pandemie se autorce teorie potvrdila – starší lidé oproti mladším uváděli více pozitivních emocí (Carstensen, 2021). V souladu s touto teorií by se dalo předpokládat, že prarodiče budou s rostoucím věkem nahlížet na rozhodovou situaci svých dětí pozitivněji a že je situace nebude tolik zúzkostňovat.

Na druhou stranu z českých dat vyplývá spíše menší míra zapojení do péče o vnoučata s přibývajícím věkem prarodičů (Petrová Kafková, 2014; Hasmanová Marhánková & Štípková, 2018).

3.4 Význam prarodičovské role při rozchodu rodičů

Soud podle zákona při rozhodování o péčování o dítě bere v úvahu vztah a citové vazby dítěte nejen k rodičům, ale také k sourozencům, prarodičům, popřípadě dalším příbuzným (Zákon č. 89/2012 Sb., odd. 3, § 907, 2021). Ačkoli je příbuzenský vztah mezi prarodiči a vnoučaty významný, zákon vysloveně nevymezuje povinnosti a práva ani jedné ze stran (Hrušáková et al., 2015). To, že s prarodiči nepočítá zákon, neznamená, že s nimi nepočítá život. Jak píše Matějček a Dytrych (1997, s. 37), „... od věků do věků s nimi (prarodiči) počítá dobře fungující rodina.“ Bez dostatku studií a výzkumů autoři předjímají to, co některé studie dnes již potvrdily (Timonen et al., 2009; Jappens, 2018). A to že jsou to právě prarodiče, kdo nastupují jako první pomocná a ochranná instituce v případě, že v rodině není něco v pořádku, generace rodičů nějak selhává a kde je generace vnoučat nějak ohrožena.

Prarodiče jsou často považováni za latentní zdroje v rodinách – do rodinného systému nemusejí tolik zasahovat, ale ve chvíli, kdy se v rodině vytvoří krize (v důsledku rozchodu rodičů), jsou prarodiče vyzváni k převzetí aktivnější role. Trollová s Bengtsonem (1979) hovoří o „normě nevměšování“, která předpokládá, že se prarodiče snaží vědomě respektovat autoritu rodičů a výchovu vnoučat ponechávají na nich. V těžkém čase rozchodu rodičů, který může být pro dítě krátkodobým i dlouhodobým stresorem, mohou být prarodiče pro dítě důležitou oporou a jistotou, působit jako „tlumič“ nebo „nárazník“ a eliminovat tak negativní dopady rozchodu na dítě (Jappens, 2018). Mason s kolektivem (2007) hovoří o „normě závazku“, která může být považována za paralelu „normy nevměšování“. Rodiče očekávají pomoc ze strany prarodičů v době krize a poskytování přídatné pomoci a péče ze strany prarodičů směrem k rodičům či vnoučatům.

To potvrzuje také Uholyeva (2019), jejíž výzkum už byl zmíněn výše. Děti, jejichž rodiče se rozcházel, častěji zahrnovaly do reprezentací rodin členy nad aktuální společnou domácnost – rodiče, který už nebydlí ve stejné domácnosti, prarodiče, bratrance a sestřence, tety a strýce a další. Nejvíce figurek využívaly v reprezentaci typické rodinné situace, méně v ideální a

konfliktní. Děti z úplné rodiny zahrnovaly členy své nukleární rodiny a členství bylo stabilní napříč jednotlivými reprezentacemi. Autorka nabízí také další možné vysvětlení – krom toho, že dítě hledá v situaci rozchodu oporu v dalších vztazích, možná si také není jisté, kdo všechno do rodiny po rozchodu patří. Jako by docházelo k nahrazování kvality vztahů kvantitou.

Prarodiče mohou působit jako stabilizační prvky také pro samotné rodiče. Zejména ti, co pracují mimo domov, oceňují pomoc prarodičů s péčí o dítě. Péče ze strany prarodičů může sahát od občasného hlídání po plné opatrovnictví, což je samostatná specifická skupina prarodičů (Timonen et al., 2009).

Timonen s kolektivem (2009) rozdělují podporu, kterou poskytují prarodiče rodičům a vnoučatům během nebo po jejich rozchodu, do pěti kategorií:

1. finanční – půjčka na náklady soudních procesů, finanční podpora na bydlení nebo dovolenou, kupování materiálních věcí pro vnoučata (hračky, oblečení, knihy),
2. pomoc s bydlením – poskytnutí ubytování nebo spolubydlení,
3. pomoc s péčí o děti – od extenzivního poskytování péče vnoučatům po méně intenzivní asistenci s péčí vnoučat různého věku,
4. právní poradenství – angažování v soudním procesu rozvodu rodičů nebo v procesu rozhodování o péči o děti, pomoc s administrací,
5. emocionální – jednostranná nebo reciproční podpora, povzbuzování, utěšování, sdílení sympatií či antipatií.

V realitě se většinou slučuje více typů podpory.

Během rozchodu rodičů se někteří prarodiče snaží rozvíjet a prohlubovat pouto se svými vnoučaty, aby jim tak pomohli udržet pocit bezpečné, nenarušené rodiny a vyrovnat se s pocitem ztráty (Timonen et al. 2009). Několik studií potvrzuje, že vnoučata považují podporu ze strany prarodičů během rozchodu rodičů za důležitý ochranný a stabilizační faktor (např. Attar-Schwartz et al., 2009; Jappens, 2018). Respondenti, kteří měli užší kontakt s prarodiči, vykazovali méně emočních problémů (Attar-Schwartz et al., 2009), méně depresivních symptomů (Ruiz & Silverstein, 2007) nebo prokazovali lepší psychické fungování (Henderson et al., 2009), přičemž větší efekt byl nalezen vždy u dětí z neúplných rodin oproti dětem z úplných rodin. To potvrzuje normu nevměšování a normu závazku – prarodiče zasáhnou do rodinného dění až ve chvíli krize. Jappens a van Bavel (2017) dokonce zjistili vyšší sebevědomí i životní spokojenost u dospívajících s dobrým nebo velmi dobrým vztahem s prarodiči. Ze zjištění lze pozorovat, jak vztah s prarodičem může kompenzovat nízké sebevědomí a životní spokojenost u dětí z rozvedených rodin. Spokojenost a sebevědomí dětí

z rozvedených rodin může vlivem velmi dobrého vztahu s prarodičem dosáhnout stejné úrovně, jako je tomu u dětí z úplných rodin. Navíc zde můžeme pozorovat větší význam prarodičovského vztahu u dětí z rozvedených rodin.

V navazujícím zkoumání se autoři zaměřili ještě na konflikty mezi rodiči a zjistili, že děti, které jsou svědky častých konfliktů mezi rozvedenými rodiči, benefitují z blízkých vztahů s prarodiči nejvíc (Jappens & van Bavel, 2019).

Návrh výzkumného projektu

4. Úvod

Návrh výzkumu vychází z teoretické části, která nastínila, jak může být prarodičovská role různá podle kultury dané země, její historie, tradic nebo legislativy. Také začlenění prarodičů se před, během i po rozchodu rodičů může lišit podle působení nespočtu faktorů. Jde o širokou problematiku, která se tedy týká nejen psychologie, ale také demografie, sociologie, soudnictví, sociální práce, odborníků z oblasti gerontologie a všech dalších odborníků pracujících s rodinami. Protože se těmito tématy zabývalo dosud pouze několik výzkumníků a některým z nich se nepodařilo nalézt dostatek důkazů dokládající pozitivní vliv prarodičů na psychiku vnoučat (Bridges et al., 2007; Dunifon & Bajracharya, 2012), bude se touto problematikou zabývat tento návrh výzkumu.

Návrh výzkumu vychází z práce irských výzkumníků (Timonen et al., 2009), jejichž některé nálezy byly již nastíněny v literární části. Jak již bylo zmíněno, Irsko je specifické nízkou hladinou rozvodovosti, velkým vlivem církve a důrazem na tradiční rodinu, i když v tomto ohledu se i v Irsku poměry uvolňují. Využitím podobného výzkumného designu na české populaci by se tedy daly najít obecné pojící prvky v pojmání prarodičovské role, a naopak také prvky, které jsou odlišné a mohly by být typické výhradně pro české prostředí.

4.1 Cíl výzkumu

Cílem tohoto výzkumu je získat hlubší porozumění rolím, které mohou sehrávat prarodiče v situaci rozchodu rodičů, a postihnout, jakým způsobem mohou prarodiče působit na rodiče i vnoučata. Výzkumné otázky se zaměřují na obecné vnímání prarodičovské role z pohledu samotných prarodičů, na vztah prarodičů k potomkovi a k vnoučatům, na proměny těchto vztahů po rozchodu nebo rozvodu potomka a na průběh podpory potomka a vnoučat po rozchodu.

4.2 Výzkumné otázky

Pro účel tohoto návrhu výzkumu byly stanoveny následující výzkumné otázky:

- Jak vnímají prarodiče prarodičovskou roli?
- Jak ovlivňuje rozchod prarodičova potomka vztah prarodič-potomek?
- Jak rozchod prarodičova potomka ovlivňuje vztah prarodič-vnouče?
- Jakou podporu a péči poskytují prarodiče potomkovi a vnoučatům?

- Jaký dopad má rozchod potomka na samotného prarodiče?

5. Metody

Jelikož jde v Česku o oblast dosud téměř neprozkoumanou, pro účely návrhu výzkumu byl zvolen kvalitativní design, který je vhodný pro detailní porozumění problematice a pro získání vhledu do individuální zkušenosti jedince s danou situací.

5.1 Sběr dat

Pro sběr dat je navržen polostrukturovaný rozhovor. S prarodiči by byly vedeny rozhovory pokrývající následující okruhy.

- Úvod
 - Kolik vnoučat celkem máte?
 - Ze své prarodičovské zkušenosti, jakou roli podle Vás sehrávají prarodiče v životě vnoučat?
 - Kdy došlo k rozchodu Vaší dcery/Vašeho syna?
- Vztah se synem/dcerou a s vnoučaty
 - Můžete mi říct více o Vašem vztahu k synovi/dceři a k jeho/jejímu bývalé partnerce/partnerovi předtím, než došlo k rozchodu?
 - Jak vztahy vnímáte nyní? Změnily se nějak?
 - Můžete popsat své vztahy k vnoučatům před rozchodem jejich rodičů?
 - Jak vztahy vnímáte nyní? Změnily se nějak?
- Podpora vnoučat
 - Jak byste popsal/a formu a typ podpory, kterou jste poskytoval/a vnoučatům po rozchodu rodičů?
 - Jste spokojený/á s takovou mírou začlenění? Změnil/a byste něco?
- Podpora syna/dcery
 - Jaký druh péče nebo podpory jste poskytoval/a synovi/dceři po jeho/jejím rozchodu?
- Dopad rozchodu na respondenta
 - Jaký dopad má rozchod Vašeho syna/dcery na Vás osobně?
 - Jaký je Váš celkový názor na rozchod/rozvod? Proměnil se nějak tento postoj? Bylo to tak vždy?
 - Jaké jsou Vaše vyhlídky pro Váš vztah s vnoučaty?

Rozhovor umožňuje respondentům rozhovořit se o tématu a směřovat k pro něj významným a důležitým událostem. Tazatelovi volba této metody umožňuje přecházet k tématům podle aktuálního rozpoložení klienta a aktuální situace, určitá struktura zase zamezuje vybočení od definovaných oblastí a zajišťuje jejich pokrytí.

5.2 Průběh sběru dat

Před samotným zahájením sběru dat by bylo žádoucí provést pilotní rozhovor s několika málo probandy, kteří by byli požádáni o zpětnou vazbu k formulaci otázek a celému průběhu dotazování. Na základě toho by mohly být otázky upraveny do finální podoby a mohl by být zahájen nábor respondentů.

Po přihlášení probanda do výzkumu by byl dohodnut vhodný termín a klidné a bezpečné místo pro provedení rozhovoru. Před zahájením dotazování je důležité představit se, jako tazatel, respondentovi a seznámit ho s účely a průběhem výzkumu, případně vyjádřit vděk za přihlášení do výzkumu a vyhrazení času na něj. Respondent by následně podepsal informovaný souhlas a souhlas s nahráváním rozhovoru pro výzkumné účely. V případě nepodepsání souhlasu nebo přerušení rozhovoru nemohou být odpovědi do výzkumu zařazeny.

Samotné kladení otázek by mělo postupovat od obecnějších ke konkrétnějším a od méně citlivých k hlubším. Průběh každého rozhovoru by se odvíjel od interakce tazatele s konkrétním respondentem. Tazatel by měl dbát na vytvoření bezpečného prostoru pro respondenta a reagovat na respondentovy reakce citlivě a empaticky bez hodnocení. Také by se měl vyvarovat otázkám nadbytečným pro účely výzkumu.

Tazatel by měl rozhovor také vhodně ukončit, shrnout obsah rozhovoru, připomenout respondentovi účely výzkumu a ujistit ho o šetrném zacházení s údaji.

5.3 Způsob zpracování dat

Uskutečněné a nahrané rozhovory by byly nejprve přepsány, poté analyzovány pomocí tematické analýzy. Jednotlivé rozhovory by výzkumník opatřoval kódy, které by dle podobností nebo vnitřních souvislostí seskupil do kategorií. Následně by bylo možné hledat souvislosti a vztahy mezi výroky jednotlivých respondentů a hledat možné příčiny lišících se výpovědí (Švaříček et al., 2014).

Je možné, že by na základě rozhovorů vznikaly kódy podobné faktorům, které se podle výzkumníků podílejí na vztahu prarodič-vnouče, jako geografická vzdálenost, věk, gender, rodičovská generace a rodová linie, nebo také podobné typům podpory a péče poskytované ze

strany prarodičů, jako finanční podpora, pomoc s bydlením, péčí o dítě, právní poradenství a emocionální podpora.

5.4 Popis výzkumného souboru

Oslovenou skupinou respondentů pro účel výzkumu by byli prarodiče, jejichž potomek v předchozích pěti letech prošel rozchodem nebo rozvodem. Delší doba od rozchodu by mohla vést k většímu zkreslení náhledu na změnu vztahu před a po rozchodu. Bylo by žádoucí zajistit dostatečně variabilní skupinu co se týče věku, genderu a dalších charakteristik, které mohou mít důležitý význam pro různá vnímání prarodičovské role. Pro nároky na výzkumníka zabývat se podrobně každým respondentem zvlášť by byla velikost souboru v rámci jednotek.

5.5 Způsob výběru respondentů

Pro oslovení respondentů by byly vytvořeny letáčky, které by byly umístěny do vybraných časopisů a tištěných periodik, rozeslány skrze organizace pracující se seniory a umístěny na sociální síť nebo internetové stránky relevantní pro starší populaci. Typ výběru by tedy probíhal metodou sebevýběru, případně snowball metodou, kdy by respondenti byli osloveni skrze své známé nebo příbuzné.

5.6 Etika

Při práci s respondenty ve výzkumu, který se zabývá tak citlivou oblastí, jako jsou rodinné vztahy, je vždy třeba dbát zvýšené opatrnosti a zvažovat etické aspekty výzkumu. Pro některé z respondentů mohou být otevíraná témata obzvlášť citlivá. Proto je potřeba respondenty před zahájením rozhovoru informovat o jeho účelu a ubezpečit každého, že k jinému než výzkumnému účelu nebudou údaje sloužit a že nebudou spojována s jeho jménem a dalšími identifikačními údaji. Respondent také musí být informován, že se může během rozhovoru kdykoli rozhodnout dále nepokračovat a neodpovídat na otázky, které by pro něj byly nepříjemné.

Z pozice tazatele je důležité ochránit se před přechodem do role terapeuta nebo poradce. Tazatel by se měl také vyvarovat kladení otázek, které nejsou potřebné pro výzkumné účely.

Po ukončení spolupráce by byl respondentům poskytnut kontakt na autora výzkumu a v případě, že by v dotyčném téma rezonovalo a potřeboval by si ho lépe zpracovat, by mu byl poskytnut také kontakt na pomáhající organizaci nebo krizovou linku.

6. Diskuse

Tento návrh výzkumu, jako každý jiný, má své klady i zápory.

Za nevýhodu lze považovat způsob výběru respondentů pomocí sebevýběru. V důsledku sebevýběru může docházet ke zkreslení dat, což může vést například k gender biasu (Mann, 2007), který už byl zmíněn v literární části. Sebevýběr ze své podstaty také zahrnuje probandy, kteří o své zkušenosti chtějí mluvit, výzkumníci tak přicházejí o pohled probandů, kteří o své zkušenosti mluvit nechtějí a jejichž pohled by byl možná odlišný.

Rozhovor s prarodiči nám také neposkytuje vhled do celé rodinné situace. V dalším zkoumání by bylo možné navrhnout rozhovor se všemi členy rodiny, kterých se rozchod týkal, a zpracovat kazuistiky. To klade větší nároky na kapacity výzkumníků. Pro děti může být také rozhovor na téma rozchodu rodičů stresující a je proto třeba důkladně zvážit, zda je rozhovor vhodné provádět.

Výhradou může být také fakt, že se návrh výzkumu opíral o irský výzkum, kde je hladina rozvodovosti nižší než v Česku, zároveň na ni mají vliv církve a tradice nukleární rodiny, které pro Česko nejsou tolik relevantní. Také způsob vnímání a uskutečňování prarodičovské role, stejně jako faktory na ni působící, mohou být v českém kontextu odlišné.

Za velký přínos tohoto výzkumného návrhu může být ale považováno otevření téměř neprozkoumaného tématu v Česku. Jak již bylo zmíněno, ke zkoumání těchto fenoménů je potřeba kulturní, historický a sociodemografický kontext.

Větší porozumění rolím, které mohou prarodiče sehrávat před, během i po rozchodu rodičů, by přispělo k práci s dětmi i rodiči a mohlo by vést k většímu začleňování prarodičů do porozchodového procesu, z čehož by mohli benefitovat všichni zúčastnění.

Další zkoumání by se mohlo – krom kazuistik – zaměřit více na prarodiče samotné a dopady rozchodu potomka na ně. Prarodičů se rozpad rodiny vlastního potomka, a tedy ztráta vztahu s vnoučaty, často hluboce dotýká. O jejich prožitcích a dopadech rozchodu na ně samotné toho ale víme málo. Následně by bylo možné zmapovat dostupný systém podpory pro prarodiče, případně takový systém navrhnout. Zájem výzkumníků by se mohl také zaměřit na síť vztahů, které pro prarodiče působí podpůrně.

Dalším okruhem problematiky, který by se mohl zkoumat, jsou znovusložené rodiny. I pro prarodiče znamená nový partner potomka velký nárok na kapacitu v situaci, kterou nemůže ovlivnit a musí se jí pouze přizpůsobit. S tím se pojí také přijetí případných nových členů rodiny.

Zevrubnější zkoumání by si také zasloužilo porovnání úlohy prarodičů dle odlišných typů porozvodového uspořádání. V neposlední řadě by se výzkumníci mohli zaměřit na rozchod či rozvod prarodičů samotných a jeho dopad na generaci rodičů i dětí.

Po dostatečném vzhledu do problematiky pomocí kvalitativních designů by bylo možné navrhnout kvantitativní výzkum, jenž by postihl problematiku na větším vzorku.

Rodinný systém obnáší tolik zajímavých fenoménů. Když k nim přičteme rychle se vyvíjející kulturní, historické či sociologické okolnosti, nové podněty ke zkoumání se nám budou vynořovat neustále.

Závěr

Tato bakalářská práce se zaměřila na rozvodovou a rozchodovou situaci v rodině a na úlohu prarodičů v ní. Pro ilustrování důležitosti tématu rozvodovosti byly v první kapitole popsány tendence rozvodovosti v České republice a v zemích Evropské unie, jako i možná vysvětlení trendu vysoké rozvodovosti. Pozornost byla také věnována možným porozvodovým uspořádáním péče o dítě, což poskytlo vhled do obtížnosti posouzení vhodného uspořádání, a pozitivním i negativním dopadům daného uspořádání na vztahy dítěte s rodiči i dalšími blízkými. Druhá kapitola se zaměřila na negativní dopady rozchodu rodičů na dítě. Výzkumníci považují konflikt mezi rodiči a začleňování dítěte do něj za prediktor špatného přizpůsobení rozvodu, pro dobrou adaptaci na rozchod rodičů a optimální vývoj potřebuje dítě především rozvíjet kvalitní vztah s oběma rodiči a vyhnout se zapojování do rodičovského konfliktu. Pro dobré přizpůsobení dítěte po rozchodu rodičů mohou být zásadní další důležité blízcí dítěte, zejména prarodiče, což bylo předmětem třetí kapitoly. Kapitola se zabývala různými podobami uskutečňování prarodičovství a snažila se postihnout možné intervenující proměnné. Odlišné vnímání a uskutečňování prarodičovské role se může odvíjet od kultury a tradic dané země, její historie či sociální a rodinné politiky a společenského očekávání od dané role; kvalita vztahu a četnost kontaktu prarodiče s vnoučaty se pak může odvíjet od geografické vzdálenosti mezi prarodičem a vnoučaty, rodové linie, vztahu prarodiče s rodiči, věku či genderu prarodiče i vnoučat, neméně důležitým vlivem může být také zdravotní stav prarodiče či osobnostní charakteristiky na straně prarodiče, vnoučete i rodiče. Při nahlížení na prarodičovskou roli je třeba vždy brát v potaz širší kulturní a sociodemografické souvislosti. Pro výzkumníky je výzvou postihnout takové množství vzájemně se ovlivňujících faktorů. Výzkumná část nabídla realizaci kvalitativního výzkumu, jenž by se zabýval rolí, které mohou sehrávat čeští prarodiče v situaci rozchodu rodičů, a postihl by, jakým způsobem mohou prarodiče působit na rodiče i vnoučata.

V Česku můžeme sledovat velkou tradici a důležitost prarodičovského působení v rodinách. Pro více než polovinu českých prarodičů je tato role jedna z nejdůležitějších v jejich životě (Vidovičová et al., 2015) a více než polovina českých prarodičů je nějakým způsobem zapojena do péče o vnoučata (Hasmanová Marhánková & Štípková, 2018). Rozvod nebo rozchod rodičů ale může často prarodičům ztížit realizaci v prarodičovské roli a rozvíjení kvalitních vztahů s vnoučaty. Přitom některé studie dokazují pozitivní vliv prarodičovského působení na psychickou pohodu vnoučat. Více kvalitativních studií by nám pomohlo lépe prozkoumat aspekty působení prarodičů, což by přispělo k hlubšímu porozumění

uskutečňování prarodičovské role. Prozkoumání působících faktorů v českém prostředí by přineslo podklady pro šíření osvěty ohledně úlohy prarodičů v rodinách a přispělo by práci pro všechny odborníky pracující s rodinami. Výborným krokem v tomto ohledu je zapojení České republiky do mezinárodního panelového šetření prarodičovství (SHARE, n.d.). Další výzkumy by se mohly zaměřit podrobněji na působení jednotlivých faktorů vstupujících do vnímání prarodičovské role, na specifika prarodičovského působení dle konkrétních typů porozvodového uspořádání péče, na působení nových členů rodiny po rozchodu rodičů a jejich vliv na celý rodinný systém (nový partner rodiče, nevlastní děti). Pro samotné prarodiče může být prarodičovství výzvou pro sladování více rolí (profesní, prarodičovské, rodičovské) a rozchod rodičů a případné přerušení vztahu s vnoučaty může mít na ně samotné negativní dopady. Výzkumníci by se proto mohli zaměřit také na dopady rozchodu rodičů na prarodiče a na konflikty, které v této souvislosti možná zažívají.

Rodina je tak komplexním systémem, že není nejspíš nikdy možné postihnout výzkumem všechny intervenující proměnné a neopomenout tak jiné. O to víc jsou fenomény rodiny fascinující, nehledě na to, že se týkají každého z nás.

Seznam použité literatury

Ahrons, C. R. (2007). Family Ties After Divorce: Long-Term Implications for Children. *Family Process* 46(1), 53-65. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2006.00191.x>

Amato, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and adult well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 53(1), 43–58. <https://doi.org/10.2307/353132>

Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269-1287. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x>

Amato, P., & Cheadle, J. (2005). The long reach of divorce: Divorce and child well-being across three generations. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 191-206. <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2005.00014.x>

American Psychological Association. (2020). *Publication manual of the American Psychological Association* (7th ed.). American Psychological Association.

Arendell, T. (1995): *Father and divorce*. Sage publications, Inc.

Attar-Schwartz, S., Tan, J. P., Buchanan, A., Flouri, E., & Griggs, J. (2009). Grandparenting and adolescent adjustment in two-parent biological, lone-parent, and step-families. *Journal of Family Psychology*, 23(1), 67–75. <https://doi.org/10.1037/a0014383>

Bakalář, E., Choděra, O., Jusanová, E., Kubicová, J., Novák, D., Nováková, M., Štětovská, I., & Švarc, J. (2006). *Rozvodová tematika a moderní psychologie*. Karolinum.

Barnett, M. A., Scaramella, L. V., Neppl, T. K., Ontai, L. L., & Conger, R. D. (2010). Grandmother involvement as a protective factor for early childhood social adjustment. *Journal of family psychology*, 24(5), 635–645. <https://doi.org/10.1037/a0020829>

Baxter, J., Weston, R., & Qu, L. (2011). Family structure, co-parental relationship quality, post-separation paternal involvement and children's emotional wellbeing. *Journal of Family Studies*, 17(2), 86–109. <https://doi.org/10.5172/jfs.2011.17.2.86>

- Bernal, J. G., & de la Fuente Anuncibay, R. (2008). Intergenerational Grandparent/Grandchild Relations: The Socioeducational Role of Grandparents. *Educational Gerontology* 34(1), 67-88. <https://doi.org/10.1080/03601270701763993>
- Brannen, J., Heptinstall, E., & Bhopal, K. (2000). *Connecting Children: Care and Family Life in Later Childhood*. Routledge-Falmer.
- Bridges, L. J., Roe, A. E. C., Dunn, J., & O'Connor, T. G. (2007). Children's perspectives on their relationships with grandparents following parental separation: A longitudinal study. *Social Development*, 16(3), 539–554. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00395.x>
- Buchanan, C. M., Maccoby, E. E., & Dornbusch S. M. (1996). *Adolescents after divorce*. Harvard University Press.
- Carstensen, L. L. (1993). Motivation for social contact across the life span: A theory of socioemotional selectivity. In J. E. Jacobs (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation, 1992: Developmental perspectives on motivation* (pp. 209–254). University of Nebraska Press.
- Carstensen, L. L., Isaacowitz, D. M., & Charles, S. T. (1999). Taking time seriously: A theory of socioemotional selectivity. *American Psychologist*, 54(3), 165–181. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.54.3.165>
- Carstensen, L. L. (2006). The influence of a sense of time on human development. *Science*, 312(5782), 1913–1915. <https://doi.org/10.1126/science.1127488>
- Carstensen, L. L. (2021). Socioemotional selectivity theory: The role of perceived endings in human motivation. *The Gerontologist*, 61(8), 1188-1196. <https://doi.org/10.1093/geront/gnab116>
- Cyril, S., Halliday, J., Green, J., & Renzaho, A. M. N. (2016). Relationship between body mass index and family functioning, family communication, family type and parenting style among African migrant parents and children in Victoria, Australia: a parent-child dyad study. *BMC Public Health*, 16. <https://doi.org/10.1186/s12889-016-3394-1>

Český statistický úřad. (2019). *Století statistiky-sňatky a rozvody*.
<https://www.czso.cz/csu/stoletistatistiky/snatky-a-rozvody>

Český statistický úřad. (2022, 21. březen). *Pohyb obyvatelstva – rok 2021*.
<https://www.czso.cz/csu/czso/cri/pohyb-obyvatelstva-rok-2021>

Dellmann-Jenkins, M., Papalia, D., & Lopez, M. (1987). Teenagers' reported interaction with grandparents: Exploring the extent of alienation. *Journal of Family and Economic Issues* 8(3-4), 35-46. <https://doi.org/10.1007/BF01555770>

Dench, G., & Ogg, J. (2003). *Grandparenting in Britain: A Baseline Study*. Institute of Community Studies.

Douglas, G., & Ferguson, N. (2003). The Role of Grandparents in Divorced Families. *Int J Law Policy Family* 17(1), 41-67. <https://doi.org/10.1093/lawfam/17.1.41>

Dudley, J. R. (1991). Increasing our understanding of divorced fathers who have infrequent contact with their children. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 40(3), 279–285. <https://doi.org/10.2307/585012>

Dunifon, R., & Bajracharya, A. (2012). The role of grandparents in the lives of youth. *Journal of Family Issues*, 33(9), 1168–1194. <https://doi.org/10.1177/0192513X12444271>

Eisenberg, A. R. (1988). Grandchildren's perspectives on relationships with grandparents: The influence of gender across generations. *Behavioral Science* 19(3-4), 205-217.
<https://doi.org/10.1007/BF00290155>

Ellis, E. (2000). *Divorce Wars. Interventions with families in conflict*. APA.

Emery, R. E., Otto, R. K., & O'Donohue, W. T. (2005). A critical assessment of child custody evaluations: Limited science and a flawed system. *Psychological Science in the Public Interest*, 6(1), 1–29. <https://doi.org/10.1111/j.1529-1006.2005.00020.x>

Eurostat. (2021, květen). *Marriage and divorce statistics*.

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Marriage_and_divorce_statistics#Fewer_marriages.2C_more_divorces

Franck, K. L., & Buehler, C. (2007). A family process model of marital hostility, parental depressive affect, and early adolescent problem behavior: The roles of triangulation and parental warmth. *Journal of Family Psychology*, 21(4), 614-625.

<https://doi.org/10.1037/0893-3200.21.4.614>

Francová, M., & Dvořáková Závodská, J. (2018). *Rozvody, rozchody a zánik partnerství*. Wolters Kluwer ČR.

Gehring, T. M., Marti, D., & Sidler, A. (1994). Family system test (FAST): Are parents' and children's family constructs either different or similar, or both? *Child Psychiatry and Human Development*, 25(2), 125-138. <https://doi.org/10.1007/BF02253291>

Govind, P., & Stein, R. E. K. (2004). Contrast between behaviour and academic achievement of kindergarten children living in single parent families. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 25(5), 376. <https://doi.org/10.1097/00004703-200410000-00025>

Gutman, D. L. (1985). Deculturation and the American Grandparent. In V. L. Bengtson & J. F. Robertson (Eds.), *Grandparenthood* (pp. 173–181). Sage Publications, Inc.

Hagestad, G., O. (1985). Continuity and Connectedness. In V. Bengtson, L. and J. Robertson, F. (eds) *Grandparenthood* (pp. 173–181). Sage Publications, Inc.

Hasmanová Marhánková, J., & Štípková, M. (2018). *Prarodičovství v současné české společnosti*. Sociologické nakladatelství SLON.

Hašková, H., & Uhde, Z. (2009). *Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change*. Sociologický ústav AV ČR.

Henderson, C. E., Hayslip, B., Sanders, L. M., & Louden, L. (2009). Grandmother–grandchild relationship quality predicts psychological adjustment among youth from divorced families. *Journal of Family Issues*, 30(9), 1245–1264. <https://doi.org/10.1177/0192513X09334913>

Hetherington, M. E., & Kelly, J. (2002). *For Better or for Worse: Divorce Reconsidered*. W. W. Norton and Company.

Höhne, S., Kuchařová, V., Svobodová, K., Šťastná, A., & Žáčková, L. (2010). *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. VÚPS.

Holladay, S. J., & Seipke, H. L. (2007). Communication between Grandparents and Grandchildren in Geographically Separated Relationships. *Communication Studies* 58(3), 281 - 297. <https://doi.org/10.1080/10510970701518371>

Houses of the Oireachtas. (2019). *Family Law Act 2019*.

<https://data.oireachtas.ie/ie/oireachtas/act/2019/37/eng/enacted/a3719.pdf>

Hrušáková, M., Králíčková, Z., & Westphalová, L. (2015). *Rodinné právo*. C.H. Beck.

Chan, C. G., & Elder, G. H., Jr. (2000). Matrilineal Advantage in Grandchild-Grandparent Relations. *Gerontologist* 40(2), 179-190. <https://doi.org/10.1093/geront/40.2.179>

Cherlin, A., & Furstenberg, F. A. (1985). Styles and Strategies of Grandparenting. In V. L. Bengtson & J. F. Robertson (Eds.), *Grandparenthood* (pp. 135–149). Sage Publications, Inc.

Jablonska, B., & Lindberg, L. (2007). Risk behaviours, victimisation and mental distress among adolescents in different family structures. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42(8), 656-663. <https://doi.org/10.1007/s00127-007-0210-3>

Jappens, M., & van Bavel, J. (2017). Relaties met grootouders en het welzijn van kleinkinderen na echtscheiding [Grandparent relationships and the well-being of grandchildren after divorce]. *Sociologos*, 38, 248–272.

Jappens, M. (2018). Children's relationships with grandparents in married and in shared and sole physical custody families. *Journal of Divorce and Remarriage*, 59(5), 359-371. <https://doi.org/10.1080/10502556.2018.1454199>

Jappens, M., & van Bavel, J. (2019). Relationships with Grandparents and Grandchildren's Well-being after Parental Divorce, *European Sociological Review*, 35(6), 757-771. <https://doi.org/10.1093/esr/jcz033>

Jappens, M., & van Bavel, J. (2020). Grandparent-grandchild relationships and grandchildren's well-being after parental divorce in Flanders, Belgium. Does lineage matter?. *Journal of Family Research*, 32(1), 1-24. <https://doi.org/10.20377/jfr-158>

Jaskowski, S. K., & Dellasega, C. (1993). Effects of Divorce on the Grandparent-Grandchild Relationship. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing* 16(3), 125-133. <https://doi.org/10.3109/01460869309078269>

Johnston, J. R. (1994). High-conflict divorce. *The Future of Children*, 4(1), 165–182. <https://doi.org/10.2307/1602483>

Kalil, A., Mogstad, M., Rege, M., & Votruba, M. (2011). Divorced fathers' proximity and children's long-run outcomes: evidence of Norwegian registry data. *Demography*, 48(3), 1005-1027. <https://doi.org/10.1007/s13524-011-0046-z>

Kelly, J. B., & Emery, R. E. (2003). Children's Adjustment Following Divorce: Risk and Resilience Perspectives. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 52(4), 352–362. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2003.00352.x>

Kemp, C. L. (2005). Dimensions of grandparent-adult grandchild relationships: From family ties to intergenerational friendships. *Canadian Journal of Aging* 24(2), 161-177. <https://doi.org/doi:10.1353/cja.2005.0066>

Kivett, V. R. (1985). Grandfathers and Grandchildren: Patterns of Association, Helping, and Psychological Closeness. *Family Relations* 34(4), 565-571. <https://doi.org/10.2307/584020>

Kornhaber, A. 1996 *Contemporary Grandparenting*. Sage Publications, Inc.

Kuchařová, V., Barvíková, J., Höhne, S., Janurová, K., Nešporová, O., Paloncyová, J., Svobodová, K., & Vidovičová, L. (2019). *Česká rodina na počátku 21. století. Životní podmínky, vztahy a potřeby*. Sociologické nakladatelství SLON.

Lorenz, E. O., Simons, R. L., Conger, R. D., Elder, G. H., Jr., Johnson, C., & Chao, W. (1997). Married and recently divorced mothers' stressful events and distress: Tracing change across time. *Journal of Marriage and Family*, 59(1), 219-232. <https://doi.org/10.2307/353674>

Lowenstein, A. (1999). Intergenerational Family Relations and Social Support. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie* 32(6), 398-406. <https://doi.org/10.1007/s003910050136>

Mann, R. (2007). Out of the shadows?: Grandfatherhood, Age and Masculinities. *Journal of Ageing Studies* 21(4), 281-291. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2007.05.008>

Mason, J., May, V., & Clarke, I. (2007). Ambivalence and the Paradoxes of Grandparenting. *Sociological Review*, 55(4), 687-706. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2007.00748.x>

Matějček, Z., & Dytrych, Z. (1994). *Děti, rodina a stres*. Galén.

Matějček, Z., & Dytrych, Z. (1997). *Radosti a strasti prarodičů, aneb, Když máme vnoučata*. Grada.

Matoušek, O. (2015). *Děti a rodiče v rozvodu: manuál pro zúčastněné profesionály a rodiny*. Portál.

Ministerstvo spravedlnosti. (n.d.). *Přehledy statistických listů*. <https://infodata.justice.cz/InfoData/prehledy-statisticky-ch-listu.html>

Moorman, S. M., & Stokes, J. E. (2016). Solidarity in the Grandparent-Adult Grandchild Relationship and Trajectories of Depressive Symptoms. *The Gerontologist*, 56(3), 408-420. <https://doi.org/10.1093/geront/gnu056>

Moné, J. G., & Biringen, Z. (2006). Perceived parent-child alienation: Empirical assessment of parent-child relationships within divorced and intact families. *Journal of Divorce & Remarriage*, 45(3-4), 131-156. http://dx.doi.org/10.1300/J087v45n03_07

Možný, I. (2008). *Rodina a společnost*. Sociologické nakladatelství SLON.

Mueller, M. M., Wilhelm, B., & Elder, G. H., Jr. (2002). Variations in grandparenting. *Research on Aging*, 24(3), 360-388.

<https://doi.org/10.1177/0164027502243004>

Neugarten, B., & Weinstein, K., K. (1964). The Changing American Grandparent. *Journal of Marriage and the Family* 26(2), 199-206. <https://doi.org/10.2307/349727>

Novák, T. (2013). *Střídavá péče: zájem dítěte především*. Portál.

Oren, D., & Hadomi, E. (2020). Let's talk divorce – An innovative way of dealing with the long-term effects of divorce through parent-child relationships. *Journal of Divorce and Remarriage*, 61(2), 148-167. <https://doi.org/10.1080/10502556.2019.1679593>

Pavlát, J. (2010). Problémy studií argumentujících pro střídavou péči. *Česká a slovenská psychiatrie*, 106(3), 162-166. <http://www.cspychiatr.cz/detail.php?stat=64>

Pavlát, J. (2013). Rodiče po rozvodu—Přehled literatury o porozvodové adaptaci. *Československá Psychologie: Časopis Pro Psychologickou Teorii a Praxi*, 57(2), 179-189. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/rodiče-po-rozvodu-přehled-literatury-o/docview/1509632864/se-2?accountid=35514>

Pavlát, J. (2015). Formy péče o děti po rozvodu. In O. Matoušek, *Děti a rodiče v rozvodu: manuál pro zúčastněné profesionály a rodiny* (pp. 31-48). Portál.

Pearson, J., & Thoennes, N. (1990). Custody after divorce: Demographic and attitudinal patterns. *American Journal of Orthopsychiatry*, 60(2), 233–249.

<https://doi.org/10.1037/h0079166>

Peterson, C. C. (1999). Grandfathers' and Grandmothers' Satisfaction with the Grandparenting Role: seeking new answers to old questions. *International Journal of Aging and Human Development* 49(1), 61-78. <https://doi.org/10.2190/GUDM-6CE3-17WF-7N96>

Petrová Kafková, M. (2014). Péče o vnoučata v současnosti: evidence na základě dat SHARE 2010. *Fórum sociální politiky*, 8(3), 9-14.

https://www.vupsv.cz/wp-content/uploads/2021/04/Petrova-Kafkova-Marcela-Pece-o-vnoucata-v-soucasnosti_evidence-na-zaklade-dat-SHARE-2010.-FSP_c.-3-2014.pdf

Pruett, M. K., Williams, T. Y., Insabella, G., & Little, T. D. (2003). Family and legal indicators of child adjustment to divorce among families with young children. *Journal of Family Psychology*, 17(2), 169–180. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.17.2.169>

Rabušic, L. (1996) in Pavlát, J. (2013). Rodiče po rozvodu—Přehled literatury o porozvodové adaptaci. *Československá Psychologie: Časopis Pro Psychologickou Teorii a Praxi*, 57(2), 179-189. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/rodice-po-rozvodu-prehled-literatury-o/docview/1509632864/se-2?accountid=35514>

Ruiz, S. A., & Silverstein, M. (2007). Relationships with grandparents and the emotional well-being of late adolescent and young adult grandchildren. *Journal of Social Issues*, 63(4), 793–808. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2007.00537.x>

Samuelsson, M., Thernlund, G., & Ringstrom, J. (1996). Using the five field map to describe the social network of children: a methodological study. *International Journal of Behavioral Development*, 19(2), 327-346. <https://doi.org/10.1177/016502549601900206>

Sarrazin, J., & Cyr, F. (2007). Parental conflicts and their damaging effects on children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 47(1-2), 77-93. https://doi.org/10.1300/J087v47n01_05

Saxonberg, S., Kampicher, M., & Janoušková, M. (2013). *Mothers – grandmothers – daughters? Reconciling labor market integration with care responsibilities in Brno*. Muni Press.

SHARE: Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe. (n.d.). *SHARE Česká republika*. <http://share.cerge-ei.cz/>

Scherman, A., Goodrich, C., Kelly, C., Russell, T., & Javidi, A. (1988) Grandparents as a support system for children. *Elementary School Guidance and Counseling*, 23(1), 16-22. <https://www.jstor.org/stable/42868836>

Schutter, M. E., Scherman, A., & Carroll, R. S. (1997). Grandparents and Children of Divorce: Their contrasting perceptions and desires for the postdivorce relationship. *Educational Gerontology*, 23(3), 213-231. <https://doi.org/10.1080/0360127970230302>

Schüller, V., Prokopec, J., & Dytrych, Z. (1985). Dítě jako „objekt“ v rozvodovém procesu. *Demografie*, 27(3), 221-227. <https://drive.google.com/drive/folders/0Bwo5H2vnLAXYR1JRNjZCY3ZoZXc?resourcekey=0-huId8F-gIFxqbGlxtvAObQ>

Smyth, B. M. (2005). Time to Rethink Time? The Experience of Time with Children after Divorce. *Family Matters*, 71, 4–10. <https://aifs.gov.au/sites/default/files/bs.pdf>

Snow, R. J. (2003). Nonresidential father-child involvement: Fathers' and mothers' perspectives in acrimonious divorce relationships. Dissertation Abstracts International, A: *The Humanities and Social Sciences*, 63(9), 33-39. <https://www.proquest.com/openview/e9eb6c3544c5727687b694342ec8d4c9/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>

Sobotková, I. (2001). *Psychologie rodiny*. Portál.

Sobotková, I. (2005). *Test rodinného systému FAST: Příručka*. Testcentrum.

Spruijt, E., Goede, M., & Vandervalk, I. (2004). Frequency of contact with nonresident fathers and adolescent well-being. *Journal of Divorce & Remarriage*, 40(3-4), 77-90. https://doi.org/10.1300/J087v40n03_05

Sticker, E. J. (1991). The importance of grandparenthood during the life cycle in Germany. In P. K. Smith (Eds.) *The Psychology of Grandparenthood*. Routledge.

Stone, G. (2006). An exploration of factors influencing the quality of children's relationships with their father following divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 46(1/2), 13-28.
<https://doi.org/10.1300/J087v46n0102>

Sweeting, H., Ross, N., Hill, M., & Cunningham-Burley, S. (2005). *Grandparents and Teen Grandchildren: Exploring Intergenerational Relationships, 2003-2004*. [data collection]. UK Data Service. <http://doi.org/10.5255/UKDA-SN-5231-1>

Szinovacz, M. E. (1998). *Handbook on grandparenthood*. Greenwood Press.

Švaříček, R., Šed'ová, K., Janík, T., Kaščák, O., Miková, M., Nedbálková, K., Novotný, P., Sedláček, M., & Zounek, J. (2014). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Portál.

Teachman, J. D., & Paasch, K. (1993). The economics of parenting apart. In C. E. Depner & J. H. Bray (Eds.). *Nonresidential parenting: New vistas in family living*. Sage Publications, Inc.

Timonen, V., Doyle, M., & O'Dwyer, C. (2009). *The Role of Grandparents in Divorced and Separated Families*. Trinity College Dublin.
https://www.researchgate.net/publication/262106192_The_role_of_grandparents_in_divorced_and_separated_families

Townsend, P. (1957). *The Family Life of Old People*. Routledge.

Tramptová, O., & Lacinová, L. (2015). Vtahování dětí do konfliktu mezi rodiči: porovnání a kritické zhodnocení současných koncepcí. *Československá psychologie*, 59(1), 57-70.
https://www.researchgate.net/publication/275037420_VTAHOVANI_DETI_DO_KONFLIKTU_MEZI_RODICI_POROVNANI_A_KRITICKE_ZHODNOCENI_SOUCASNYCH_KONCEPCI Children drawn into the interparental conflict Critical review and comparison of contemporary conceptions

Troll, L. E., & Bengtson, V. L. (1979). Generations in the Family. In W. Hurr, R. Hill, F. Nye & I. Reiss (Eds.). *Contemporary Theories about the Family* (127-161). The Free Press.

Troll, L. E. (1983). Grandparents: The Family Watchdogs. In T. Brubaker (Eds.), *Family relations in later life* (pp. 63–74). Sage Publications, Inc.

Troll, L. E. (1985). The contingencies of grandparenting. In V. L. Bengtson & J. F. Robertson (Eds.), *Grandparenthood* (pp. 135–149). Sage Publications, Inc.

Turkat, I. D. (1997). Management of visitation interference. *The Judges Journal*, 36, 17-47. <http://www.fact.on.ca/Info/pas/turkat97.htm>

Uhlenberg, P., & Hammill, B. G. (1998). Frequency of grandparent contact with grandchild sets: six factors that make a difference. *The Gerontologist*, 38(3), 276–285. <https://doi.org/10.1093/geront/38.3.276>

Uholyeva, X., & Hoskovcová, S. (2014). Předivo vztahů po rozvodu. *E-psychologie*, 8(3), 44-53. <https://doi.org/10.29364/epsy.211>

Uholyeva, X. (2015). Nedotazníkové měření rodinných vztahů: metody a výzkumné studie. *E-psychologie*, 9(4), 38-50. <https://e-psycholog.eu/pdf/uholyeva.pdf>

Uholyeva, X. (2019). Rodina v situaci rozchodu rodičů z pohledu dítěte. *E-psychologie*, 13(1), 18-31. <https://doi.org/10.29364/epsy.336>

Vidovičová, L., Galčanová, L., & Kafková Petrová M. (2015). Význam a obsah prarodičovské role u mladých českých seniorů a senierek. *Sociologický časopis*, 51(5), 761-782. https://sreview.soc.cas.cz/artkey/csr-201505-0003_the-meaning-and-performance-of-the-grandparenting-role-among-young-old-czechs.php

Wallerstein, J. S., & Kelly, J. (1980). *Surviving the breakup: How children and parents cope with divorce*. Basic Books.

Warshak, R. A. (1996). *Revoluce v porozvodové péči*. Portál.

Weston, R. (1992). Families after marriage breakdown. *Family Matters*, (32), 41–45.
<https://search.informit.org/doi/10.3316/agispt.19923139>

Whitbeck, L. B., Hoyt, D. R., & Huck, S. M. (1993). Family relationship history, contemporary parent-grandparent relationship quality, and the grandparent-grandchild relationship. *Journal of Marriage and the Family*, 55(4), 1025-1035.
<https://doi.org/10.2307/352782>

Whiteside, M. F., & Becker, B. J. (2000). Parental factors and the young child's postdivorce adjustment: A meta-analysis with implications for parenting arrangements. *Journal of Family Psychology*, 14(1), 5-26. <http://dx.doi.org/10.1037/0893-3200.14.1.5>

Yorgason, J. B., Padilla-Walker, L., & Jackson, J. (2011). Nonresidential grandparents' emotional and financial involvement in relation to early adolescent grandchild outcomes. *Journal of Research on Adolescence*, 21(3), 552-558. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00735.x>

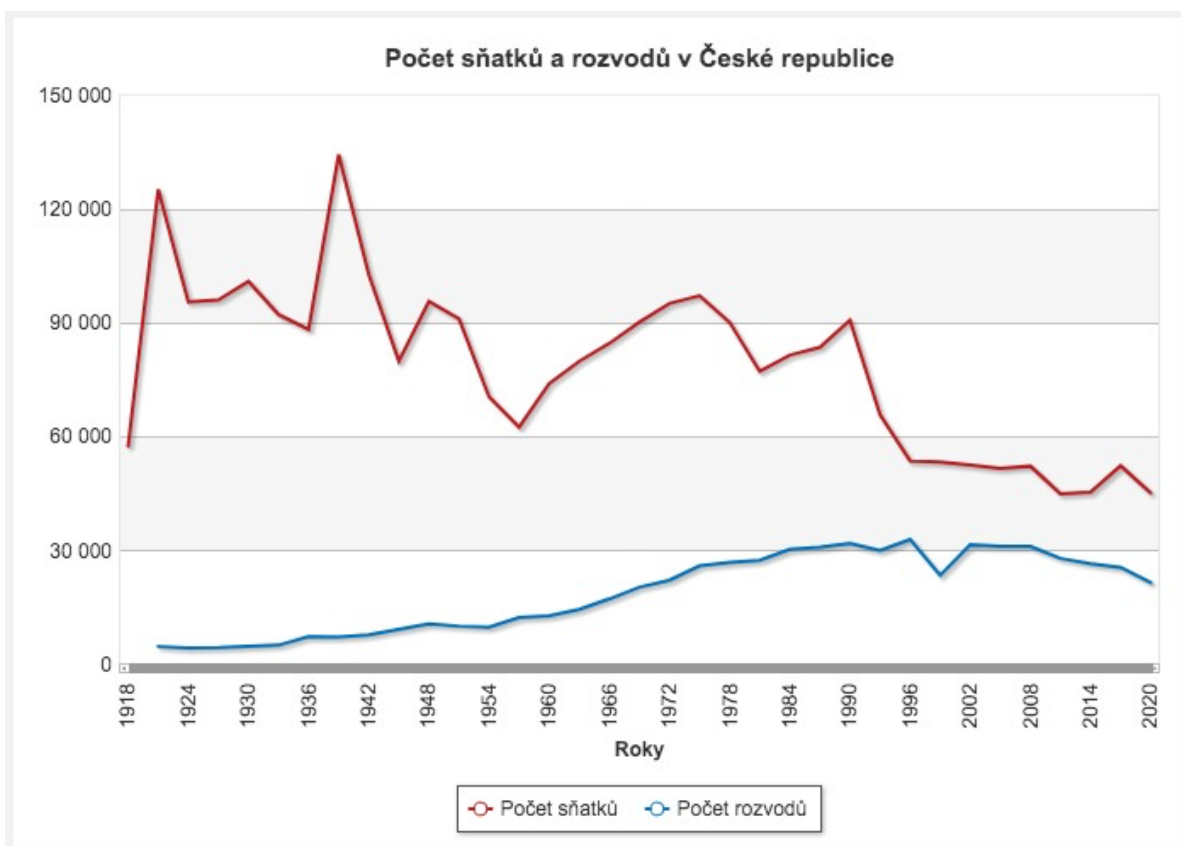
Zákon č. 89/2012 Sb., *zákon občanský zákoník*. (2021).
https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89#_

Seznam zkratk

APA	American Psychological Association
ČSÚ	Český statistický úřad
FAST	The Family System Test
SHARE	Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe

Graf č. 1

Počet sňatků a rozvodů v ČR

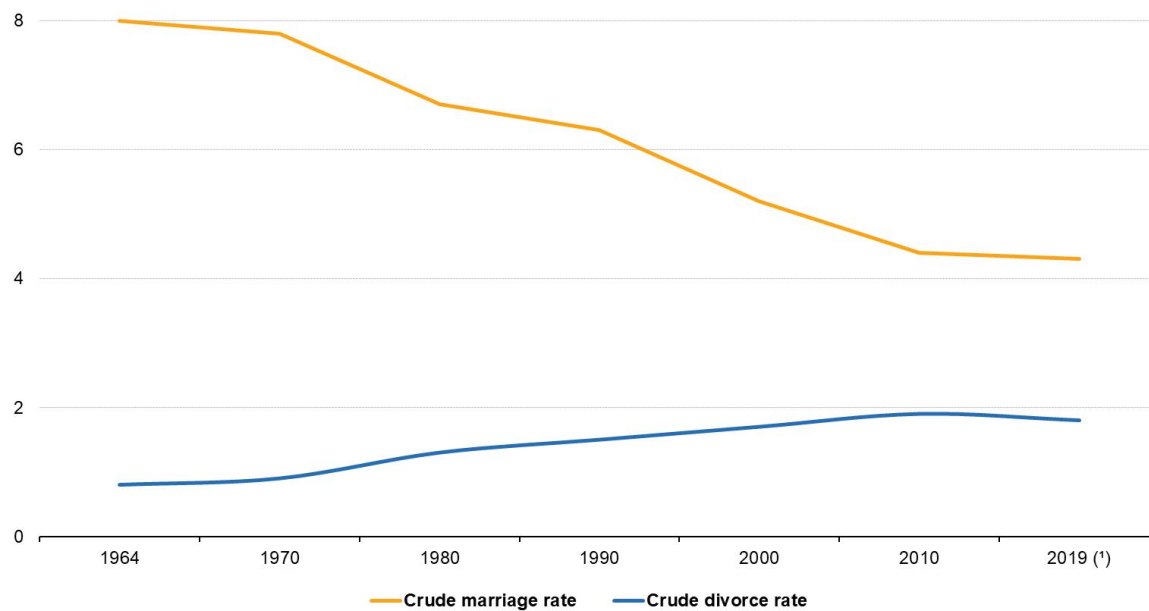
(ČSÚ, 2019)

Graf č. 2

Sňatky a rozvodu v EU

Crude marriage and divorce rates in the EU, 1964–2019

(per 1 000 persons)

Note the change in time interval on the x-axis. Up to 1990: excluding French overseas departments
(*) Crude marriage rate 2019: estimate based on 26 countries (France not available)
Crude divorce rate 2019: estimate based on 24 countries (Ireland, Greece and France not available)

eurostat

(Eurostat, 2021)

Graf č. 4

Frekvence kontaktu s prarodiči dle typu porozvodového uspořádání

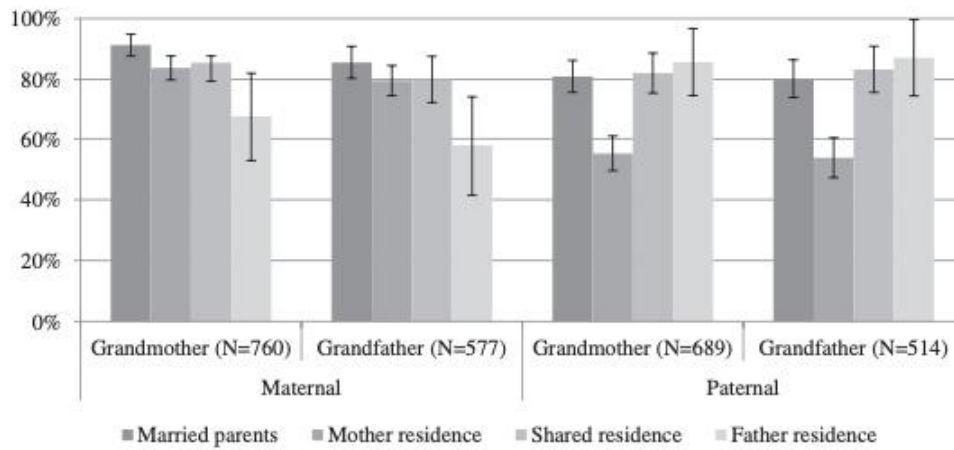

Figure 2. Children with monthly face-to-face contact with grandparents in intact, shared, and sole physical custody families (percentage, with 95% confidence intervals).

(Jappens, 2018)